

Հայերը 2115 ին

Ռազմավարական ուղղություններ 21-րդ դարի համար

CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION
ARMENIAN COMMUNITIES

Մեմբերի գեկույց

CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION
ARMENIAN COMMUNITIES

Հայերը 2115 ին

Ռազմավարական ուղղություններ
21-րդ դարի համար

Սեմինարի զեկույց

Լիսաբոն, 2015 թ.

Ծրագրի ղեկավար՝ Ռազմիկ Փանոսեան
Սրբագրիչներ՝ Տաթևիկ Սարգսյան, Անի Գուլեան, Նարեկ Սեֆերյան
Ձեռավորումը՝ Պաուլո Էմիլիանոյի
Հայերենի թարգմանությունը՝ Լիլիթ Խայրաբեդյանի

© Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւն, Լիսաբոն 2015 թ.

Կապը մեզ հետ՝
Էլ. փոստ՝ carmenias@gulbenkian.pt
Հեռ.՝ +351 21 782 3347
Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւն
Հայկական Համայնքներու Բաժանմունք
Calouste Gulbenkian Foundation (SCA)
Av. de Berna, 45-A, 1067-001 Lisboa, Portugal

Իրավաբանական պահեստ՝ 400338/15 (Պորտուգալիա)
ISBN: 978-972-8767-32-7 (անգլերեն)
Լիսաբոն, 2015 թ.

Բովանդակություն

Նախաբան	7
Ներածություն. նկատի ունենալով ապագան	9
Մաս I. Ո՞ւր է աշխարհը գնում Հայաստանի եւ հայերի առնչությամբ Ռուսաստան Թուրքիա Հայաստանի մյուս հարեւանները (Ադրբեջան եւ Թուրքիա) Միջին Արեւելք Եվրոպա (Եվրոպական միություն) Հայաստան Միջուկներ	10
Մաս II. Դեպքերի զարգացման հինգ սցենար Սցենար 1. Մեծանում է Ռուսաստանի ազդեցությունը Հայաստանի վրա Սցենար 2. Ժողովրդավարական զարգացումը Թուրքիայում. աճում է, կանգ է առնում կամ արձանագրում է հետընթաց Սցենար 3. Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ բռնկվում է պատերազմ Սցենար 4. Միջին Արեւելքում պատերազմները շարունակվում են, եւ ի հայտ են գալիս նոր քաղաքական միավորներ Սցենար 5. Եվրոպական միությունը կճառ ճգնաժամի մեջ կամ կվերականգնվի տեսանելի ապագայում	21

Մաս III. Գործողություններ եւ ներգրավվածության հնարավորություններ հայերի համար Հարաբերությունները Հայաստանի հետ Միջուկի ինստիտուցիոնալ կայունությունը Հայկական ինքնության (վերա)ձեւակերպում Հարաբերությունները Թուրքիայի հետ Հարաբերությունները Հայաստանի մյուս հարեւանների հետ	29
Մաս IV. Առաջիկա քայլեր եւ որոշ հանձնարարականներ	42
Եզրակացություն	45
Հանձնարարականների ամփոփում	46
Հավելված I. Մեմինարի մասնակիցները	48
Հավելված II. Մեմինարի օրակարգը	49
Հավելված III. Հնարավոր հանձնարարականների մշակման շրջանակ՝ հիմնված իրադարձությունների զարգացման սցենարների եւ լծակների վրա	52

Նախաբան

Գալուստ Կիլպենկեան Հիմնարկության Հայկական Համայնքներու Բաժանմունքը հյուրընկալեց երկօրյա բացառիկ սեմինար հայ առաջնորդների և ակնառու մտավորականների համար՝ քննարկելու հայ ժողովրդի ապագայի հեռանկարները համաշխարհային դիտանկյունից: Փակ միջավայրում կազմակերպված բարձր մակարդակի գիտաժողովին, ուր ներկա էին միայն հրավիրյալ մասնակիցներ, քննարկումներ եղան ապագայամետ ռազմավարությունների շուրջ: Հանդիպումն անցկացվեց 2014 թ. հոկտեմբերի 13-ից 14-ը: Մեմինարին մասնկցեցին աշխարհասփյուռ հայ համայնքը ներկայացնող 40 անհատներ տարբեր երկրներից և աշխարհամասերից, այդ թվում Եվրոպայից, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկաներից, Թուրքիայից, Միջին Արեւելքից, Ռուսաստանից և իհարկե Հայաստանից: Ավելին՝ ներկա էին սփյուռքի հիմնական մտավոր և համայնքային տրամադրվածությունները ներկայացնող մասնակիցներ: Կային նաև ազգությամբ ոչ հայ փորձագետներ, ովքեր միջոցառմանը հրավիրվել էին որպես քննարկումների համակարգողներ:

Ի պատասխան քննարկում վարողների կողմից համառոտ կերպով ներկայացված հայերին հուզող հիմնական հարցերին, այդ թվում Թուրքիայում, Ռուսաստանում, Վրաստանում, Եվրոպայում, Միջին Արեւելքում, Հայաստանում և հայկական սփյուռքների համայնքներում տեղի ունեցող զարգացումներին, մասնակիցներն անդրադարձան հայկական աշխարհը ձեւավորող ուղղություններին:

Քննարկված հարցերի թվում էին սփյուռքի հարաբերությունները Հայաստանի կառավարության և քաղաքացիական հասարակության հետ, Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ առկա հարաբերությունները, սփյուռքի համայնքների կայունության և ինքնության ձեւավորումը: Դրա հետ մեկտեղ խաչաձեւ հղում կատարվեց Հայաստանի վրա Ռուսաստանի ազդեցությանը, Թուրքիայի ժողովրդավարական զարգացմանը, Ադրբեջանի հետ պատերազմի սպառնալիքին, Հայաստանի վրա Միջին Արեւելքի հակամարտությունների ազդեցությանը հանգեցնող ուրվագծվող դեպքերին և ԵՄ տարածքում արձանագրված շարժընթացին:

Հաջորդիվ ներկայացված է քննարկման վերլուծական ամփոփումը: Այն ոչ թե արձանագրություն է, այլ ի հայտ եկող կենսական խնդիրների

և ուրվագծվող դեպքերի շուրջ հիմնական կետերի համակարգային ներկայացում: Նրա նպատակն է պատկերացում կազմել բանավեճերի էության մասին:

Ձեկույցը բաղկացած է չորս հիմնական մասից: Առաջին մասում ներկայացվում է վերլուծություն այն մասին, թե դեպի ուր է աշխարհը գնում Հայաստանի և հայերի առնչությամբ՝ ուշադրություն սեւեռելով Հայաստանի հարեւանների վրա: Երկրորդ մասը ներկայացնում է ուրվագծվող իրադարձությունների հինգ հնարավոր զարգացում, որոնց վրա հայերը անպայման ազդեցություն չունեն: Երրորդ մասը համառոտ կերպով սահմանում է հայերի կողմից նկատի առնվելիք հնարավոր հարաբերությունները, այսինքն՝ այն գործողությունները, որոնց վրա հայերն ունեն ազդեցություն: Եզրափակիչ՝ չորրորդ գլխում, ներկայացվում են ապագայում սպասվելիք քայլերն ու հանձնարարականները:

Մարթին Էսսեան, Գալուստ Կիլպէնկեան Հիմնարկութեան Հոգաբարձու Ռազմիկ Փանոսեան, Հայկական Համայնքներու Բաժանմունքի Տնօրէն

Ներածություն. նկատի ունենալով ապագան

Աշխարհը փոփոխվում է արագընթաց կերպով, եւ չնայած դրան, հայերի շրջանում կա որոշակի փակուղային զգացում, որը նկատելի է ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ սփյուռքում: Հարկավոր է ավելի կայուն ազգային մոտեցում, որում կձեւավորվեն ու կիրականացվեն դրական փոփոխությանը միտված ռազմավարություններ: Նման ռազմավարությունները պետք է խթանեն ստեղծագործական ձիրք եւ ապագայամետ մոտեցումներ կամ շրջանակներ:

Հայաստանում առկա մարտահրավերը կապված է այնպիսի պայմանների ստեղծման հետ, որոնք կստիպեն մարդկանց իրենց ապագան տեսնել Հայաստանում եւ ոչ երբեք արտերկիր տեղափոխվելու մեջ: Ավելի լավ ապագան պետք է թվա որքան մոտալուտ, այնքան էլ շոշափելի, որպեսզի մարդիկ աշխատեն դրա ուղղությամբ: Մրա հետեւանքը կլինի ոչ այլ ինչ, քան Հայաստանի վերասահմանումը ներքին, տարածաշրջանային եւ համաշխարհային մարտահրավերների լույսի ներքո:

Նույն կերպ հայկական սփյուռքներում (հոգնակի վերջածանցն օգտագործվում է հատուկ՝ ընդգծելու համար, որ սփյուռքն իրենից չի ներկայացնում միասնական միավոր) ինքնության պահպանության խնդիրը հարկ է վերասահմանել եւ վերափոխել այնպես, որ այն ոչ թե սահմանփակված լինի հինը պահպանելով, այլ ստեղծի հայ լինելու նոր ճանապարհներ: Սփյուռքին հատուկ ինքնությունները 21-րդ դարում շատ ավելի բարձր ինքնագիտակցությամբ «կառուցվում» կամ պահպանվում են քան՝ «տրվում» քաղաքականության ուղղվածություններն ու գործողությունները պետք է արտացոլեն այս հիմնարար սոցիալական եւ մշակութային փոփոխությունը:

Հայաստանում առկա մարտահրավերը կապված է այնպիսի պայմանների ստեղծման հետ, որոնք կստիպեն մարդկանց իրենց ապագան տեսնել Հայաստանում եւ ոչ երբեք արտերկիր տեղափոխվելու մեջ: Ավելի լավ ապագան պետք է թվա որքան մոտալուտ, այնքան էլ շոշափելի, որպեսզի մարդիկ աշխատեն դրա ուղղությամբ:

Սփյուռքին հատուկ ինքնությունները 21-րդ դարում շատ ավելի բարձր ինքնագիտակցությամբ «կառուցվում» կամ պահպանվում են քան՝ «տրվում» քաղաքականության ուղղվածություններն ու գործողությունները պետք է արտացոլեն այս հիմնարար սոցիալական եւ մշակութային փոփոխությունը:

Մաս I. Ո՞ւր է աշխարհը գնում Հայաստանի եւ հայերի առնչությամբ

Ստորեւ ներկայացված են մի քանի հիմնական կետեր, որոնց շուրջ հետագա քննարկումները ընթացան: Յուրաքանչյուր թեմայի համար կար քննարկումը վարող մեկ փորձագետ, ով նախապես շրջանառության մեջ էր դրել համառոտ զեկուցում: Դրան հաջորդած նիստում տեղի ունեցած բանավեճը եւ մանրակրկիտ անդրադարձը գտման եղանակով էլ ավելի առանձնացրին նշված գաղափարներից մի քանիսը:

Ռուսաստան

Նախագահ Պուտինի ղեկավարությունը կարծես թե ապահով է, քանի որ քաղաքական դաշտում չկան ակնհայտ հակառակորդներ: Մա կնշանակի երկար եւ կայուն առաջնորդության ժամանակաշրջան այդ երկրում: Հայերի հետ կապված հարկ է հաշվի առնել մի քանի կետ.

- Քանի դեռ Պուտինն է կանգնած իշխանության գլուխ, Լեռնային Ղարաբաղի (ԼՂ)¹ շուրջ նոր պատերազմի հավանականություն չկա: Ռուսաստանը հանդես կգա որպես իրավիճակ կայունացնող: Այս տեսակետը որոշակիորեն փոփոխվել է հետագա քննարկումներում, ուր ընդգծվել է ներկայիս հրադարարի անկայունությունը եւ սահմանափակ ռազմական բախման հնարավորությունները: Եթե չնախատեսված իրադարձություններ չլինեն, Պուտինի ժառանգորդությունը կլինի ծրագրված եւ կանոնակարգված: Ռուսաստանում ղեկավարության փոփոխության առումով հետաքրքիր զարգացումներ կարող են լինել միայն 2025-ից հետո:
- Ռուսաստանի հարաբերությունները ԵՄ-ի եւ Արեւմուտքի հետ ձեռք են բերել ավելի կամակոր բնույթ, եւ այս իրավիճակը հավանական է պահպանվի: Եթե ծնունդ առնի Մառը պատերազմ, դրա պատճառը կլինի երկու կողմերի բաց թողնված հնարավորությունները:
- Ռուսաստանը, որպես տնտեսական դաշինք, երկարաժամկետ հեռանկարում (այսինքն՝ առաջիկա մի քանի տասնամյակների ընթացքում) ունի երեք տարբերակ. լինել ինքնուրույն դաշինք մի քանի մերձավոր արբանյակ պետությունների հետ միասին, լինել Չինաստանին մերձ տնտեսական գոտու մաս, կամ էլ՝ Եվրոպական

1. Հայերի կողմից այս տարածաշրջանը հիշատակվում է որպես Արցախ: Այստեղ օգտագործվում է Լեռնային Ղարաբաղը, քանի որ այն միջազգայնորեն ամենալայն կիրառություն ունեցող անվանումն է:

միության անդամ կամ նրան մոտ պետություն: Դրան զուգընթաց, Ռուսաստանը կդառնա ավելի ինքնավստահ իր ուժերի հանդեպ: Կլիմայի փոփոխությունը (գլոբալ տաքացումը) Ռուսաստանի տնտեսության վրա հավանաբար կունենա դրական ազդեցություն:²

- Հայաստանի տնտեսական բարեկեցությունը անմիջականորեն կախված է Ռուսաստանի տնտեսությունից: Մի կողմից, եթե Ռուսաստանի տնտեսությունը շարունակի գրանցել աճ, այն դրական ազդեցություն կունենա Հայաստանի վրա: Մյուս կողմից, սակայն, դրա հետևանքով շարունակաբար կմեծանա Ռուսաստանում արտագնա աշխատանք կատարող հայերի թիվը: Եթե Ռուսաստանի տնտեսությունը կրճատվի, դա ընտանեկան փոխանցումների տեսանկյունից իր հակառակ ազդեցությունը կունենա Հայաստանի վրա ինչպես մակրո- այնպես էլ միկրո-մակարդակներում: Հարցն այն է, թե կարո՞ղ է պրոյոք Հայաստանը մշակել որոշակի քաղաքական ուղղվածություն՝ նման շարժընթացային կախվածությունից դուրս գալու կամ այն նվազագույնի հասցնելու համար:

Թուրքիա

Նույն կերպ, Թուրքիայում նախագահ Էրդողանն ունի կայուն ընտրագանգված՝ տեսանելի ապագայում իրեն իշխանության ղեկին պահելու համար (դարձյալ բացառությամբ անսպասելի միջադեպերից ու առողջական խնդիրներից): Երկար ժամանակ կպահանջվի, որպեսզի մասնատված ընդդիմության շնորհիվ ի հայտ գա լուրջ ընդդիմախոս: Արդարություն է գարգացում կուսակցության (AKP) իշխանության օրոք Թուրքիան մեծապես է խորապես փոխվել է: Մասնավորապես հայերի առնչությամբ առկա են հետևյալ հավանական միտումները.

- Թուրքիայի է. Հայաստանի միջև սահմանը ամենայն հավանականությամբ կճառ փակ, քանի որ Թուրքիան, Ադրբեջանի ճնշմամբ, այդ հարցը կապել է Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ բանակցությունների հետ: Ի հակադրություն դրան, Ադրբեջանի բնական գազի պաշարների նշանակալի լինելու դեպքում Թուրքիայի է. Ադրբեջանի կապերը կսերտանան:
- Թուրքիայի է. հայկական սփյուռքի միջև կապերը կշարունակվեն փսայ մարտահրավերային է. խիստ քաղաքականացված:
- Թուրքիայի հայերի մոտ մեծանում է պահանջատիրությունը իրենց իրավունքների նկատմամբ, է. նրանք աշխույժ դեր են խաղում

2. Սեմինարը տեղի է ունեցել նախքան 2014 թ. նավթի գների անկման պատճառով Ռուսաստանում առաջացած տնտեսական ճգնաժամի ավարտը: Սակայն քանի որ սեմինարի հեռանկարում երկարաժամկետ գարգացումներն են, վաղ կլինի եզրակացնել, որ Ռուսաստանի տնտեսությունը երկարաժամկետ հեռանկարում կունենա անկում:

- քաղաքացիական հասարակության մեջ եւ ժողովրդավարացման գործընթացներում: Ոչ հայ մտավորականները, գիտաուսումնական հաստատությունների ներկայացուցիչները եւ քաղաքացիական հասարակությունը ոտքի են կանգնել ի պաշտպանություն հայերին վերաբերող հարցերի: Մա հավանական է շարունակվի:
- Առհասարակ, Թուրքիայի քաղաքացիական հասարակության մեջ կշարունակվի հետագա պառակտումը, հատկապես՝ աշխարհիկ եւ իսլամական ուղղություններով: Երկու խոշոր խմբերի միջեւ կարող են լինել սուր լարվածություններ այլ խառը զարգացումների՝ իրար գլխի կուտակվելուն զուգընթաց: Այդպիսիք կարող են լինել սոցիալական պահպանողականությունը, ազատական տնտեսությունը, փոքրամասնությունների վերաբերյալ տեսակետները, մարդու իրավունքները, անդամակցությունը եվրոպական կառույցներին եւ այլն: Հայերին հարկավոր է կարողանալ առաջ ընթանալ եւ դիրքավորվել այդ բարդ միջավայրում:
 - Էրդոդանի կողմից առաջիկայում դժվար թե լինի որեւէ իմաստալից ներդրություն Հայոց ցեղասպանության եւ նրա հարյուրամյակի ոգեկոչման կապակցությամբ, սակայն նա հավանաբար 2014 թ. ապրիլի նման հանդես կգա «ընդհանուր ցավի» մասին հայտարարությամբ:

Հայաստանի մյուս հարեւանները (Ադրբեջան եւ Վրաստան)³

Փոխհարաբերությունները Հայաստանի եւ իր երկու հետխորհրդային հարեւանների միջեւ իրենցից ներկայացնում են միեւնույն համապատկերի երկու տարբեր ծայրահեղություններ՝ շարունակվող պայթյունավտանգ հարաբերություններ Ադրբեջանի եւ քաղաքականապես բարեկամական հարաբերություններ Վրաստանի հետ:

Ադրբեջան

- Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ չկա բացարձակապես որեւէ փոխըմբռնում, եւ տեսանելի չէ բարելավման որեւիցե նշան: Մահմանային փոխհրաձգությունները կշարունակվեն՝ տարբեր աստիճանի ուժգնությամբ, ինչպես նաեւ առձակատման ռազմատենչ հռետորաբանությամբ, թեպետ լայնածավալ պատերազմս անհավանական է:

3. Իրանի հետ հարաբերությունները քննարկվել են հպանցիկ կերպով: Այս փոխհարաբերությունները վճռորոշ են Հայաստանի համար, սակայն ցավոք սրտի, սեմինարի մասնակիցների մեջ չկար այս թեմայից իրազեկ փորձագետ: Նույն կերպ բացակայում էին Միացյալ Նահանգների եւ նրա քաղաքականության ազդեցության մասին որեւէ քննարկում: Կազմակերպիչները ընդունում են այս բացերը եւ հետագա միջոցառումներին կանդրադառնան դրանց:

- Աղբբեջանի աճող նավթային եկամուտը չի երաշխավորում կայունություն, քանի որ գոյություն ունեցող նավթային պաշարները տարիների ընթացքում սկսում են սպառվել: Այնուամենայնիվ, Աղբբեջանն իր հույսը դնում է բնական գազի պաշարների վրա, սակայն դեռևս պարզ չէ՝ արդյոք այդ պաշարները բավարար կլինեն, թե չէ:
- Կրճատվող նավթային եկամուտները ազդեցություն կունենան ներքին քաղաքականության վրա: Արդյոք դա ավելի «կարմատականացնի» պաշտոնական Բաքվի դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հանդեպ, թե՛ կձառայի որպես բովանդակալից բանակցություններ վարելու խթան: Ալիեյան ռեժիմի համար հակահայկական հռետորաբանությունն օգտակար գործիք է սեփական լեզվափոխությունն ապահովելու տեսանկյունից: Նավթային եկամուտների կրճատման պարագայում այն կարող է ձեռք բերել անգամ ավելի մեծ կարեւորություն:

Վրաստան

- Հայաստանն ունի լավ հարաբերություններ իր հյուսիսային հարեւանի՝ Վրաստանի հետ, որի տարածքով էլ անցնում են երկրի խոշոր երթուղիները:
- Վրաստանը, սակայն, հակված է ավելի դեպի Եվրոպական միությունը, մինչդեռ Հայաստանը միացել է «հակառակորդ» Եվրասիական միությանը: Դեռևս պարզ չէ, թե երկարաժամկետ հեռանկարում ինչ ազդեցություն են այս ավելի ընդարձակ միտումներն ունենալու Հայաստան-Վրաստան առևտրային եւ քաղաքական հարաբերությունների վրա:
- Վրաստանում ձեւավորվել է «ժողովրդավարության սովորույթ»՝ թեպետեւ փխրուն, սակայն ավելի ազգայնական կառավարության առկայությունն այդ երկրում կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ Հայաստանի եւ Վրաստանում ապրող հայերի համար:
- Վրաստանի հայերին վերաբերող խնդիրները ներկայումս կառավարվում են բավարար չափով, եւ Երեւանի ու Թբիլիսիի միջեւ գոյություն չունի բացահայտ լարվածության էական աղբբյուր: Այնուամենայնիվ, բախումներ տեղի են ունենում մշակութային եւ մտավոր գործունեության ոլորտում:

Միջին Արեւելք

Միջին Արեւելքում կան կարեւոր հայկական համայնքներ: Այնուամենայնիվ, հիփսական սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական միտումները ամենեւին էլ խրախուսող չեն: Միջին Արեւելքի հայերը, ովքեր ժամանակին եղել են սփյուռքահայ մշակույթի, կրթության եւ մտավոր պատրաստվածության աղբբյուր, այժմ հայտնվել են ավելի «գոյատեւողի» վիճակում:

- Միջին Արեւելքի հետ կապված հիմնական հարցը հետեւյալն է. պե՞տք է արդյոք հայերը մասն այնտեղ, թե՞ պետք է հեռանան:
- Վերջին քառասուն տարիների ընթացքում հայկական բնակչությունն այս տարածաշրջանում կիսով չափ պակասել է՝ մոտ 620,000-ից հասնելով 280,000-ի:⁴ Եւ այս միտումը կշարունակվի (դա քրիստոնյաների կողմից մահմեդական երկրները լքելու ավելի խոշորածավալ երեւույթի ընդամենը մի մասն է): Քաղաքական եւ տնտեսական ճգնաժամերի պատճառով հայերն արիք արիքի հետեւից լքել են տարածաշրջանը՝ հատկապէս 1940-ականներից սկսած, հեռանալով հիմնականում այնպիսի երկրներից, ինչպիսիք են Եգիպտոսը, Իրաքը, Իրանը, Սիրիան եւ Լիբանանը:
- Սիրիայի հայկական համայնքն այժմ ամայացման փուլում է: Միակ նշանակալի մարդաշատ համայնքը մնում է Լիբանանում:
- Կա հին Երուսաղեմի դարերի պատմություն ունեցող հայկական համայնքը, որն իր գոյությունը պահպանում է որպէս վանական ուխտ: Իսկ Կիլիկիայի կաթողիկոսությունը գտնվում է Լիբանանում: Հետեւաբար, Միջին Արեւելքում՝ հատկապէս Լիբանանում եւ Սիրիայում, առկա է նաեւ խորը արմատավորված ինստիտուցիոնալ ներկայությունը՝ սկսած դպրոցից, մինչեւ եկեղեցի եւ անգամ գյուղեր: Ուստի եւ այս ամենը չի կարելի հենց այնպէս ջնջել: Համայնքները նախկինում շատ ճգնաժամերով են անցել, չնայած զգալիորեն պակասել է նաեւ նրանց թիվը: Սակայն ի դեմս տարածաշրջանային միտումների ու շարժընթացի եւ փոփոխվող ներքին սոցիալական շարժընթացի (օրինակ՝ առավել ինտեգրված եւ հետեւաբար ինքնության պահպանման տեսակետից նվազ «առանձնաթաղային» կարգավիճակով ապրող համայնքներ)՝ առկա է մնում հետեւյալ հարցը. ինչպէ՞ս իրեն կդրսեւորի հայկական համայնքը գալիք մեկ-երկու տասնամյակներում:
- Հարկ է նկատել, որ Միջին Արեւելքում՝ ի տարբերություն արտերկրում բնակվող իրենց ազգակիցների, հայերն ավելի լավատեսական են տրամադրված իրենց ապագայի նկատմամբ. նրանք շարունակում են ներդրումներ անել իրենց համայնքում եւ տեղի տնտեսություններում:⁵
- Միջին Արեւելքից փախչող հայերը սովորաբար ձգտում են գնալ Հյուսիսային Ամերիկա եւ Եվրոպա: Սակայն վերջին շրջանում

Միջին Արեւելքի հետ կապված հիմնական հարցը հետեւյալն է. պե՞տք է արդյոք հայերը մասն այնտեղ, թե՞ պետք է հեռանան:

4. Նկատի է առնվում հետեւյալ երկրների բնակչությունը՝ Իրան, Լիբանան, Սիրիա, Թուրքիա, Եգիպտոս, Իրաք, Իսրայել/Պաղեստին, Քուվեյթ, Հորդանան, Արաբական Միացյալ Էմիրություններ:

5. Օրինակ՝ Լիբանանի Բուրջ Համուդ թաղամասում կառուցվում է բազմամիլիոն դոլար արժողությամբ նոր դպրոց:

հազարավոր հայեր Սիրիայից արտագաղթել են Հայաստան, ուր նրանք հեշտությամբ կարող են ձեռք բերել քաղաքացիություն:

- Միջին Արևելքի միակ շրջանը, ուր առկա է հայկական բնակչության աճ, Պարսից ծոցի երկրներն են: Սակայն աշխատանքային պատճառներով պայմանավորված այս արտագաղթը արտաքուստ «Ժամանակավոր» է ու անցողիկ: Այնուամենայնիվ, Պարսից ծոցի տարբեր երկրներում կան զգալի թվով հայեր, ինչպես նաև մի քանի համայնքային հաստատություններ:

Եվրոպա (Եվրոպական Միություն)

Եվրոպան ներկայումս խորը ճգնաժամի մեջ է, եւ այդ իրավիճակը կշարունակվի նաև տեսանելի ապագայում: Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը հատկապես ծանր ազդեցություն է թողել Եվրագոտու վրա, իսկ ներկայիս լուծումները կարծես չեն էլ հանգեցնում ցանկալի արդյունքի: Նրանք ոչ ճիշտ դեղն են ոչ ճիշտ հիվանդության համար: Հետևաբար.

- Եվրագոտին ավելի մոտ է փլուզման, քան «փրկության»: Եթե լինի վերադարձ ազգային տարադրաճանաչման, այն կունենա սուկալի հետևանքներ և տնտեսապես, և քաղաքականապես (ՀՆԱ-ի նվազում, «պարտքի պատերազմներ» եւ ծայրահեղ աջակողմյան ուղղվածության վերելք):
- Դժվար ընտրությունը եվրոպական քաղաքականություն մշակողների համար որոշելն է, թե արդյոք ԵՄ-ն պետք է գնա դաշնային պետության ճանապարհով, ուր կենտրոնացված մարմինն վստահված կլինեն ավելի մեծ իշխանություններ, հատկապես պետական դրամամիջոցների (օրինակ բանկային միության) հետ կապված հարցերում, թե՛ պետք է առերեսվի տնտեսական միության փլուզման հեռանկարի հետ: Երրորդ տարբերակը՝ կաղալով առաջ գնալու հեռանկարը, ինչը արվում է հիմա, ոչ արդյունավետ է, ոչ էլ գրավիչ:
- Ստատուս քվոյի ամրապնդումը կնշանակի Գերմանիայի գերիշխանության շարունակությունը, իսկ Գերմանիան, որպես գերիշխող, եղել է դժկամ:
- Եթե ԵՄ-ն ներկայիս ճգնաժամից դուրս գա ավելի ուժեղ եւ լավ ծրագրված կառույցներով, այն կլինի խոշոր տնտեսական դաշինք, որը հետագա հիսուն տարիներին կմրցակցի ԱՄՆ-ի ու Չինաստանի հետ:
- Թուրքիայի հանդեպ աճող հետաքրքրություն ունեցող միջազգային ընկերությունները այդ երկիրն ավելի կմերձեցնեն ԵՄ-ին՝ նրան տալով նկատելի տնտեսական առավելություն Հայաստանի հանդեպ: Ավելին, ԵՄ անդամակցության հեռանկարը կօժանդակի Թուրքիայի ժողովրդավարացման գործընթացին:
- Մոտ ապագայում Հայաստանի Եվրամիությանը միանալու հավանականությունը չափազանց ցածր է կամ գրեթե զրոյական:

Հայաստան

Մի քանի տարի առաջ «Հայաստան 2020» ռազմավարական նախագիծը երկրի համար մշակեց իրադարձությունների հնարավոր զարգացման ընթացքն ուրվագծող հեռանկարներ: Հիմնվելով ընդգրկուն հետազոտության եւ վերլուծության վրա՝ այն գտման եղանակով իր եզրակացությունները տարավ չորս հնարավոր ուղղությամբ՝ որ Հայաստանը կլինի (ա) ռուսական կողմորոշմամբ, (բ) ԵՄ կողմորոշմամբ, (գ) «սինգապուրյան ոճի» երկիր, եւ (դ) «Սիրիայի նման» ռազմականացված պետություն (Սիրիայի հետ նմանօրինակությունն արվել էր մինչեւ այդ երկրում ներկայիս պատերազմը): «Հայաստան 2020-ը» հանդես էր գալիս իր կողմից ստացված տվյալների վրա հիմնված ազգային բանավեճով եւ քաղաքականության քննարկմամբ: Մակայն, ցավոք, ոչ Հայաստանը, ոչ էլ սփյուռքի խոշոր կազմակերպությունները այդ մարտահրավերը չընդունեցին: Նրա փորձառությունը մասնակիցների հետ կիսվեց «սովորած դասի» եղանակով, ուր ամենակարեւոր հարցն այն էր, թե արդյոք քաղաքականության փոփոխությունը պետք է կատարվի «վերելից ներքեւ», թե «ներքեւից վերեւ»: Նկատի ունենալով սա՝ սեմինարի մասնակիցները քննարկեցին մի քանի առանձին հարցեր.

- Հայաստանի անկախությունը կամ միջնաժամկետ կայունությունը չի կարող դիտվել որպէս ինքնըստինքյան երաշխավորված փաստ: Այս խաղում ներգրավված են մի քանի հակասական շարժընթացներ՝
 - ա. Երկրում առկա մշակութային ուղղվածությունը արեւմտամետ է, մինչդեռ քաղաքականապէս, տնտեսապէս եւ անվտանգության նկատառումներով այն անսասան կերպով ծնունդ է ռուսական ուղեծրում:
 - բ. Ժողովրդավարացման եւ մարդու իրավունքների լեզուն, քաղաքացիական հասարակության համախմբումը եւ ժողովրդավարական համակարգը հաստատող պաշտոնական օրենքները հակադրության մեջ են կառավարության լեգիտիմության եւ լավ կառավարման զգալի պակասի հետ:
 - գ. Կառավարությունն ունի ազգային քաղաքականությունն ձեւակերպելու սահմանափակ ունակություն. առավել եւս, կա նորարական եւ տեսլական ունեցող քաղաքականության լուրջ կարիք: Օրինակ՝ չնայած դրան, որ Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգությունը եւ Թուրքիայի հետ հարաբերությունները կառավարության համար ունեն էական նշանակություն, այս հիմնախնդիրներին շոշափելի լուծում տալու շուրջ որեւէ լուրջ քննարկում երբեւիցէ չի եղել:
 - դ. Հայաստան-Թուրքիա սահմանը ամենայն հավանականությամբ

կճնա փակ, սակայն Թուրքիան կարող է զարմացնել Հայաստանին՝ հանկարծակի հայտարարելով, որ բացում է այն: Կառավարությունը, ինչպես նաև շատ հայեր, ցանկանում են, որ սահմանը լինի բաց, սակայն ո՛չ պետական պաշտոնյաները, ո՛չ էլ մասնավոր հատվածը ամենեւին էլ կարծես պատրաստ չեն Անկարայի կողմից նման անսպասելի հայտարարության: Ե. Հայաստանում անհավասարությունը հասել է տագնապալի ցուցանիշների: Այն դարձել է խիստ տեսանելի մինչ ռեսուրսների բաշխման համար բնակչության մեծամասնության փոխարեն նախապատվությունը տրվում է ինչ-որ փոքր վերնախավի:

զ. Միեւնույն կերպ, կոռուպցիան դեռևս համատարած երեւոյթ է շատ ոլորտներում: Դրա հետեւանքով սփյուռքաբնակ եւ ազգությամբ ոչ հայ շատ ներդրողներ տարակուսությամբ են վերաբերվում խոշորածավալ ֆինանսական պարտավորությունների՝ լինի դա ներդրողի, թե զարգացման նախագծի աջակցի դերում:

- Կա համեմատաբար աշխույժ քաղաքացիական հասարակություն եւ երիտասարդության ուժեղ ձայն, որոնք համախմբված են այնպիսի կարևոր հարցերի շուրջ, ինչպիսիք են շրջակա միջավայրը: Սակայն քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստները չունեն գոյություն ունեցող կառույցները տեղաշարժելու եւ հանրային քաղաքականության վրա ներազդելու գործիքներ: Հայաստանում քաղաքացիական ակտիվիզմը իր զագաթնակետին է հասել կառուցվածքային փոփոխությունների բացակայության պայմաններում: Քաղաքացիական հասարակությունը կարող է շարունակել «մատուցել ծառայություններ», սակայն հանրային ներգրավվածությամբ փոփոխությունների իրականացումը խափանվել է:
- Արդյոք Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստատուս քվոն ինդի^օք է, թե ոչ: Այլ կերպ ասած՝ արդյոք ինդիքը պատերազմի սպառնալի քն է, թե խաղաղության բացակայությունը: Կառավարությունը կարծում է, որ խաղաղության բացակայությունը ինդիք չէ, մինչդեռ ոմանք կվիճարկեն, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծումը Հայաստանի առջեւ ծառայած շատ ինդիքների բանալին է: Հետեւաբար, եթե Հայաստանը պետք է շարժվի առաջ, ուրե՛մս խաղաղության համաձայնագիրը էական է: Սակայն Ադրբեյջանում

... քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստները չունեն գոյություն ունեցող կառույցները տեղաշարժելու եւ հանրային քաղաքականության վրա ներազդելու գործիքներ: Հայաստանում քաղաքացիական ակտիվիզմը իր զագաթնակետին է հասել կառուցվածքային փոփոխությունների բացակայության պայմաններում:

Եւ Հայաստանում շարունակում է գերիշխող փալ պատերազմի հռետորաբանությունը, քանի որ եւ Ռաքուն, եւ Երեւանը «լուծելու» փոխարեն շարունակում են մտածել «հաղթելու» տրամաբանությամբ: Հետեւաբար բանակցությունները մինչ օրս եղել են զուր: Պէ տք է արդյոք աշխարհասփյուռ հայությանը համախմբվել պաշտոնական Երեւանին խաղաղությանն ուղղված քայլեր պարտադրելու համար: Դա անկասկած կհանգեցնի ցավալի զիջումների: Այլեւս հնարավոր չէ ուղղակի ռուսներին մեղադրելը. եթէ երկու նախագահները ցանկանում են խաղաղության համաձայնագիր, նրանք կարող են բանակցել դրա շուրջ՝ անկախ արտաքին ուժերից:

- Վերջապէս, Հայաստանում կան առաջադեմ ուժեր, որոնք փորձ են անում երկիրը փոխել դեպի լավը: Նրանց անհրաժեշտ է խրախուսել: Մակայն դա առաջ է քաշում Հայաստանի ներքին քաղաքականության մեջ սփյուռքների ներգրավման դժվարին հարցը: Դա հանգեցնում է կուսակցականամետ քաղաքական դիրքավորման: Արդյոք սփյուռքի հայերին հարմար է սա: Սփյուռքի շատ ներկայացուցիչներ մշուշելով ջնջում են տարանջատումը պետության եւ կառավարության միջեւ. հայրենիքին աջակցումը հավասարեցնելով կառավարությանը աջակցելուն հետ: Մակայն փոփոխության մեջ ձեռնամուխ լինելը հանգեցնում է քաղաքական ներգրավվածության, իսկ նման ներգրավվածությունը բերում է կուսակցականամետ դիրքավորման: Կառավարությունը տեղյակ է սփյուռքի կազմակերպություններում առկա այս լարվածությունից եւ ընդհանուր առմամբ կարողացել է հաջողությամբ չեզոքացնել սփյուռքներում գոյություն ունեցող քննադատական ձայների քաղաքական ազդեցությունը (բացառությամբ Ցեղասպանության հարցից):

Սփյուռքներ

Սփյուռքաբնակ հայերի հարաբերակցությունը Հայաստանի Հանրապետությունում բնակվող հայերի նկատմամբ մոտավորապէս երկուսն է մեկի դիմաց: Սփյուռքի հետ կապված իրական թվեր ունենալը հեշտ չէ, եւ չափումներ լավագույն դեպքում կարող ենք անել «հենվելով ենթադրությունների վրա»: Հստակ է այն, որ հայկական սփյուռքը վերջին երկու տասնամյակներում փոխվել է հիփոսովին: Այժմ մենք խոսում ենք սփյուռքների մասին՝ հոգնակի թվով, մատնանջելու համար սփյուռքի տարբեր տեսակների բազմազանությունը: Գլխավոր տարանջատումը ավանդաբար ստեղծված, արմատներով Օսմանյան կայսրությունից սերող հետցեղասպանային սփյուռքի եւ Ռուսաստանում, Եվրոպայում եւ այլուր ձեւավորված արմատներով Հայաստանից սերող նոր հետխորհրդային սփյուռքի միջեւ է:

Սփյուռքում հիմնական (եւ համընդգրկուն) հարցը սեփական ինքնությունը որպէս հայ սերնդեսերունդ պահպանելն է: Հարկ է այնուամենայնիվ հիշել, որ սեփական ինքնությունը պահպանելու համար որոշակի «ներդրում» անելը միշտ բանական ընտրություն չի լինում, եւ հետեւաբար սփյուռքներին վերաբերող քաղաքական ուղղությունները չեն կարող ձեւավորվել շուկաների եւ տնտեսական փաստարկների օրինակով: Հարկ է մտապահել մի քանի կետ.

- «Ներկայացվածության» հարցը (այսինքն՝ այն, թե ով է ներկայացնում սփյուռքահայերին) ապակողմորոշիչ հնարք է: «Սփյուռքը», որպէս ամբողջություն, իր բազմազան տեղանքների եւ ինքնությունների պատճառով, հնարավոր չէ ներկայացնել: Այս հարցի մեջ խրվելը նման է ցեխի մեջ խրվելուն: Եթէ որեւէ կազմակերպության կամ անհատի հետեւեն բավարար թվով անձինք, ապա առաջիններիս հնարավոր կլինի ինչ-որ չափով համարել ներկայացուցիչ:
- Միեւնույն կերպ, հայրենիքը չի կարող սփյուռքները պահել իր ազդեցության ոլորտում կամ անգամ ամբողջությամբ համակարգել դրանք: Պաշտոնական Երեւանը կարող է ցանկություն ունենալ իրականացնել որոշակի վերահսկողություն, սակայն դա կլինի ապարդյուն փորձ: Սփյուռքներն իրենցից ներկայացնում են միմյանց հետ ոչ այնքան ամուր կապակցված եւ շարժունակ ցանցեր: Նրանք կարող են ունենալ կամ չունենալ կենտրոն, սակայն ըստ էության՝ կապերի սարդոստայն են լինի դա հաստատությունների տեսքով, թե ոչ:
- Սփյուռքի ինքնությունները փոփոխվում են: Նրանք արտացոլում են բազմաթիվ տեղանքներին հատուկ գիտակցություն, որը փոփոխական է՝ կախված տեղից եւ մի սերնդի անցումից դեպի մյուսը: Սակայն միեւնույն ժամանակ պահպանվում է պատկանելության սուբյեկտիվ զգացումը: Հայերը «անդրագգ» են, որի ուժերն ավելի կենտրոնախույս են, քան՝ միավորող: Խնդիրն այն է, թե ինչպէս համախմբել նման անզուգադրելի ժողովրդին: Արդյոք պետք է որեւէ «կորի զ» (լինի Հայաստանում, թե սփյուռքում), որի շուրջ ինքնությունները պտտվեն, թե՞ հնարավոր է պահպանել եւ ստեղծել սփյուռքի ինքնություն առանց խոշոր մշակութային եւ մտավոր աշխարհագրական կենտրոնների:

... հայրենիքը չի կարող սփյուռքները պահել իր ազդեցության ոլորտում կամ անգամ ամբողջությամբ համակարգել դրանք: ... Սփյուռքներն իրենցից ներկայացնում են միմյանց հետ ոչ այնքան ամուր կապակցված եւ շարժունակ ցանցեր: Նրանք կարող են ունենալ կամ չունենալ կենտրոն, սակայն ըստ էության՝ կապերի սարդոստայն են լինի դա հաստատությունների տեսքով, թե ոչ:

- 21-րդ դարում հայկական ինքնության հարցը սփյուռքներում ձեռք է բերել «ոչ լրիվ զբաղվածության» նշանակություն՝ դառնալով բազմաթիվ ինքնություններից մեկը, որի հանձնառությունները մասնակի են: 20-րդ դարի հարաբերությունների հիման վրա սփյուռքաբնակներին հասնելու ավանդական եղանակները կարծես այլևս չեն աշխատում եւ, հետեւաբար, երիտասարդներին հայկական ինքնությունը պահպանելը խրախուսելու առումով դարձել են անարդյունավետ: Հաստատություններն իհարկե ունեն նշանակություն եւ ինքնության ձեւավորման գործում խաղում են վճռորոշ դեր: Հետեւաբար նրանց փոխակերպուժն էական է:
- Հարկ է նկատել, որ սփյուռքների ֆինանսական հանձնառությունը Հայաստանի հանդեպ (անձնական, ընտանեկան փոխանցուժներից դուրս) բավական սահմանափակ է: Ուսուժաստիքությունները ցույց են տալիս, որ իրականում սփյուռքում բնակվող հայերի 15%-ից քիչն է իր նպաստը բերում Հայաստանի Հանրապետությունում զարգացման ծրագրերին աջակցող «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամին:
- Ամենաբազմամարդ համայնքն այս փուլում Ռուսաստանում ձեւավորված նորահայտ սփյուռքն է: Չնայած դրան, այս թեմայի շուրջ ոչ բավարար լուրջ հետազոտությունների պատճառով մենք շատ քիչ բան գիտենք նրա մասին:

Մաս II. Դեպքերի զարգացման հինգ սցենար

Վերոհիշյալ քննարկումից հետո սեմինարի մասնակիցները համառոտ կերպով ներկայացրին հայերին հուզող դեպքերի զարգացման հինգ սցենար: Ընդհանուր առմամբ, հայերի ազդեցությունը նրանց նկատմամբ մեծ չէ, սակայն նրանք պետք է կայացնեն որոշումներ եւ մշակեն քաղաքականություն, ուր հաշվի կառնվեն համաշխարհային կամ տարածաշրջանային այս շարժընթացները:

Սցենար 1. Մեծանում է Ռուսաստանի ազդեցությունը Հայաստանի վրա

Հայաստանի անդամակցությունը Եվրասիական տնտեսական միությանը (ԵՏՄ) ունի գաղափարական եւ աշխարհաքաղաքական հետեւանքներ, որոնք ավելի նշանակալի են, քան տնտեսական նկատառումները: ԵՏՄ անդամակցությունը Հայաստանին կարող է հասցնել հետագա հետհարվածներ, քանի որ այն կկանգնի Ռուսաստանի հետ ավելի մեծ քաղաքական ինտեգրման փաստի առաջ:

ԵՏՄ-ին միանալու Երեւանի որոշման հիմքում ընկած էր Հայաստանի համար հոգածության առաջնային խնդիր հանդիսացող Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգությունը: Հավանական է՝ Ռուսաստանը շարունակի պահպանել ստատուս քվոն եւ ժնա Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ հիմնական միջնորդը՝ այս կերպ մարելով սրվող պատերազմի եւ խաղաղության համաձայնագրի հեռանկարները:

ԵՏՄ անդամակցությունը Հայաստանի տնտեսական զարգացումը (կամ նրա բացակայությունը) ուղղակիորեն կապում է Ռուսաստանի հետ: Հայաստանի համար դա կարող է լինել շահավետ այնքան ժամանակ, քանի դեռ Ռուսաստանի տնտեսությունը առողջ վիճակում է: Սակայն Ռուսաստանում արձանագրվող ցանկացած անկում կունենա իր ազդեցության անմիջական դրսեւորումները Հայաստանում՝ սկսած արտագնա աշխատանքով պայմանավորված արտագաղթից, վերջացրած դրամային քաղաքականությամբ: Կարճ ասած, իրադարձությունների զարգացման այս ուրվագծում

ԵՏՄ-ին միանալու Երեւանի որոշման հիմքում ընկած էր Հայաստանի համար հոգածության առաջնային խնդիր հանդիսացող Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգությունը: Հավանական է՝ Ռուսաստանը շարունակի պահպանել ստատուս քվոն եւ ժնա Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ հիմնական միջնորդը՝ այս կերպ մարելով սրվող պատերազմի եւ խաղաղության համաձայնագրի հեռանկարները:

տնտեսական ռազմավարությունների մեջ հմտորեն գործելու Հայաստանի հնարավորությունները կլինեն սահմանափակ: Հմտորեն գործելու իր տարածքը մեծացնելու համար պաշտոնական Երեւանը պետք է ուղերձ հղի արտաքին աշխարհին, թե ԵՏՄ անդամակցությունը չի նշանակում, որ Հայաստանը չի կարող տնտեսական հարաբերություններ ունենալ այլ երկրների հետ: ԵՏՄ-ին «հավասարակշռելու» համար Հայաստանի կառավարությունը կշարունակի հետապնդել առեստրային այլ գործընկերների, այդ թվում Եվրոպային: Դեռ չափազանց վաղ է ասել՝ արդյոք նման մոտեցումը կունենա հաջողություն: Ամենամեծ փորձությունը կլինի այն ժամանակ եւ այն դեպքում, երբ բացվի Թուրքիայի հետ սահմանը:

Նույն Ռուսաստանում տնտեսական զարգացման հեռանկարները շատ սակավաթիվ են: Պուտինի ժողովրդականությունը բարձր է ֆուսմ փայն ազգայնականության հենասյունների, տնտեսական բարգավաճման եւ լրատվամիջոցների հանդեպ վերահսկողության շնորհիվ: Հայաստանի քաղաքական համակարգը կարտացոլի ռուսական «բանաձեւը», թեպետ Հայաստանի նախագահները երբեք չեն կարողացել Պուտինի ժողովրդականությունը ձեռք բերել:

Այսպիսով, առաջին սցենարը ենթադրում է Հայաստանի իրամնապատված կախվածությունը Ռուսաստանից տնտեսական, քաղաքական եւ աշխարհառազմավարական ոլորտներում: Ոչ պատերազմ, ոչ չխաղաղություն իրավիճակի պայմաններում ներկայիս ստատուս քվոն տեսանելի ապագայում կշարունակվի:

Սցենար 2. Ժողովրդավարական զարգացումը Թուրքիայում. աճում է կանգ է առնում կամ արձանագրում է հետընթաց

Վերջին երկու տասնամյակներում Թուրքիայում նկատվել են զգալի առաջխաղացումներ ժողովրդավարական զարգացման տեսանկյունից, թեպետեւ գործընթացը հեռու է կատարյալ կամ ավարտուն լինելուց. զինվորականությունը սահմանափակվել է գորանոցներով, քրդերի հետ հարաբերություններն ընդհանուր առմամբ եղել են խաղաղ եւ բաց քննարկման, ազգայնականությունը գերիշխանացնելու քեմալիստական մոդելը համարվել է վիճելի, իսկ փոքրամասնությունների առկայությունը հաստատվել է: Իհարկե, պատկերը հեռու է կատարյալ լինելուց. լրագրողները ազատագրվելու են, կառավարությանը քննադատողները ենթարկվում ոտնձգությունների, իսկ իշխանատիրական հակուժեղքները ֆուսմ են ուժեղ:

6. Նկատենք, որ սեփնարը տեղի է ունեցել նախքան 2015 թ. հիշատակման միջոցառումները եւ 2015 թ. ամռանն ու աշնանը Թուրքիայում տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրությունները: Հետեւաբար զեկույցի ամփոփ քննարկումներում նկատի չեն առնվում այս իրադարձությունները կամ 2015 թ. երկրորդ կեսին արձանագրված բռնության աճը:

Թուրքիայի «բաց դատնալն» ընդհանուր առմամբ ծառայել է ի շահ այնտեղի հայ համայնքի: Իրականում, այս գործընթացում վճռորոշ դեր են խաղացել որոշ հայ մտավորականներ, իսկ Հրանտ Դինքի դեպքում կարելի է ասել, որ նա սպանվեց հենց դրա համար: Այնուամենայնիվ, Յեղասպանությունը դեռևս պաշտոնապես ժխտվում է, իսկ համայնքի հանդեպ կիրառվում են խտրականության տարբեր ձևեր:

Դեպքերի զարգացման ծրագրման տեսանկյունից այստեղ հիմնական հարցը հետևյալն է. արդյոք Թուրքիայի ժողովրդավարական զարգացումը կշարունակվի, թե՛ այն հասել է իր սահմանին: Ըստ ներկայումս նախանշվող իրավիճակի՝ այն կանգ է առել եւ հնարավոր է անգամ արձանագրում է որոշակի աստիճանի հետընթաց:

Քաղաքացիական հասարակության եւ գիտաուսումնական հաստատությունների միջոցով աշխատելը իրեն դրսևորեց ոչ միայն հայկական հարցերը առաջ տանելու, այլև ավելի լայն ժողովրդավարական ձեռքբերումներ ապահովելու արդյունավետ եղանակ: Թուրքիայում շատ հայեր ժամում են աշխուժորեն ներգրավված՝ ստանալով մեծ թվով ոչ հայ համակիրների աջակցությունը: Թուրքական քաղաքացիական հասարակությունում (եւ քրդական տեղական ինքնակառավարման մարմիններում) առկա տարբերը, որպես ավելի լայն ժողովրդավարական օրակարգի մաս, առաջ են մղում Յեղասպանության վերաբերյալ կրթության եւ նրա ճանաչման հարցը: Առաջնորդողի դերում հայտնվում են նրանք, այլ ոչ՝ Անկարայի իշխանությունները: Նրանք օգնել են վերաձեւակերպել Հայկական հարցի շրջանակը արտացոլելով Թուրքիայի ժողովրդականացման հետապնդման գործընթացը, այլ ոչ՝ միջազգային ճանաչման եզակի ինչ-որ հարց:

Ի հակադրություն դրան, Թուրքիայի կառավարությունն իր հերթին փորձ է անում Յեղասպանության հարցը ձեւակերպել իր սեփական պայմաններով՝ այն ներկայացնելով որպես «ընդհանուր ցավ»: Այն նաեւ հայ սեփականատերերին է վերադարձրել առգրավված որոշ ունեցվածք՝ հիմնականում Ստամբուլում: Մակայն սա եղել է շահադիտական նպատակներ հետապնդող քաղաքական գործողություն, որն իր օգուտն է բերել կառավարության հետ համագործակցող շինարարական ընկերություններին:

Այնուամենայնիվ, նախագահ Էրդողանը, ով հայտնի է անակնկալ որոշումներով, կարող է զարմացնել հայերին՝ հանդես

Միջնաժամկետ հեռանկարում անհավանական է, որ թուրքական կառավարությունը 1915 թ. դեպքերի առնչությամբ ընդունի «ցեղասպանություն» եզրույթի օգտագործումը: Մակայն կա հավանականություն, որ քաղաքացիական հասարակության մեջ եւ գիտաուսումնական շրջանակներում այդ եզրույթն ազատորեն կներդրվի, իսկ հայերի ներկայությունը Օսմանական կայսրությունում կընդունվի որպես փաստ:

գալով Ցեղասպանության ճանաչման ջանքերի հեղինակությունը փաստող հայտարարությամբ: Ի հավելումն 2015 թ. ապրիլին արվելիք «ընդհանուր ցավի» մասին մեկ այլ հայտարարության, ինչ-որ պահի կարող է ազդարարվել Հայաստանի հետ սահմանը բացելու կամ Օսմանյան կայսրության ժառանգներին թուրքական քաղաքացիություն շնորհելու վերաբերյալ հանկարծակի որոշման մասին: Հայերը պետք է ռազմավարական տեսանկյունից պատրաստ լինեն նման զարգացումների:

Միջնաժամկետ հեռանկարում անհավանական է, որ թուրքական կառավարությունը 1915 թ. դեպքերի առնչությամբ ընդունի «ցեղասպանություն» եզրույթի օգտագործումը: Սակայն կա հավանականություն, որ քաղաքացիական հասարակության մեջ եւ գիտաուսումնական շրջանակներում այդ եզրույթն ազատորեն կներդրվի, իսկ հայերի ներկայությունը Օսմանական կայսրությունում կընդունվի որպես փաստ: Այս համատեքստում հնարավոր կլինի քննարկել հատուցումների հարցը եւ անցյալի սխալները ուղղելու այլ եղանակներ:

Բարելավված հայ-թուրքական կամ Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունները կնվազեցնեն Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ նոր պատերազմի հավանականությունը, *եթե* Անկարան որոշի դիմադրել Բաքվից եկող ճնշումը: Սակայն նման հարաբերակցության հասնելը դյուրին չի կարող լինել:

Այսպիսով, իրադարձությունների զարգացման երկրորդ սցենարը ենթադրում է, որ Թուրքիան կշարունակի պայքարը ժողովրդավարական զարգացման մարտահրավերների եւ իշխանատիրական կառավարման հակումների միջեւ: Քաղաքացիական հասարակությունը կշարունակի մսալ աշխույժ եւ կլինի հայկական հարցերի առնչությամբ փոփոխություններ առաջ տանող հիմնական ուժը: Հայոց Ցեղասպանության հարցի քննարկումը կդառնա «բնականոն», թեպետ կառավարությունը կշարունակի այն ժխտել:

Սցենար 3. Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ բռնկվում է պատերազմ

Թեպետ այս փուլում Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ լիամասշտաբ պատերազմն անհավանական է, կա «հանկարծահաս» պատերազմի հնարավորություն՝ հաշվի առնելով, որ սրվում են փոխհրաձգությունները՝ ստանալով իրենց հատուկ ընթացք: Վերջին հաշվով, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունն ըստ էության անկայուն է: Ադրբեջանը, հուսահատ ձգտելով հետ գրավել 1990-ականների սկզբներին հայերին պարտված հողերը, միեւնույն ժամանակ զգուշանում է եւս մեկ ռազմական առճակատման հետեւանքով ներքին իրավիճակն ապակայունացնելուց: Պատերազմն ահռելի վտանգ է թե՛ Հայաստանի, եւ թե՛ Ադրբեջանի համար: Ուստի եւ

պահպանվում է ոչ այնքան հաճելի ստատուս քվոն, որը երկարաժամկետ հեռանկարում հիմնավորված չէ կողմերից եւ ոչ մեկի համար:

Վերջին քսան տարիներին Ադրբեջանին խորապես ազդել են Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմը (հսկայածավալ հողերի կորուստը) եւ նավթի արտահանման աճող ծավալները (զգալի եկամուտները): Գազի պահուստների էական քանակության դեպքում կկառուցվեն նոր խողովակաշարեր Ադրբեջանին եւ Թուրքիային մոտեցնելով փմյանց: Սա մի կողմից բացասաբար կանդրադառնա Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ հաշտեցմանը, մյուս կողմից՝ ինչն ավելի էական է, Ադրբեջանին կտա էլ ավելի եկամուտ իր զինված ուժերը հզորացնելու համար: Եթե անգամ հնարավոր հանքերից ստացված բնական գազը լինի շատ քիչ կամ այն ընդհանրապես չլինի, ավելի հավանական է, որ մոտ ապագայում կշարունակվի «ո՛չ պատերազմ, ո՛չ խաղաղություն» դրությունը:

Ո՛չ Հայաստանը, ո՛չ էլ Ադրբեջանը այս փուլում չեն կարող իրենց թույլ տալ եւս մեկ պատերազմ: Սակայն ներկայիս իրավիճակը երկարաժամկետ հեռանկարում կայուն չէ: Եթե երկու երկները *ցանկանում են* լուծել հակամարտությունը, ապա նրանք կարող են դա անել, սակայն նրանց հարկավոր է գտնել ներգրավվածության նոր քաղաքական միջոցներ: Երկու կողմերն էլ պատրաստ են լուծման: Նրանք հակամարտությունը դիտարկում են այն «հաղթելու» տեսանկյունից, ինչն էլ ենթադրում է բանակցություններում իմաստավից ներգրավվածության գրեթե լրիվ բացակայություն եւ խաղաղության համաձայնագրի անհավանականություն:

Երկու կողմերի համար էլ կա Հարավային Կովկասով զբաղվելու Ռուսաստանի կարողությունը կամ պատրաստակամությունը գերազնահատելու վտանգ:

Իրենց երկրների ներքում երկու կողմերն էլ հակամարտությունն օգտագործում են առավել ռազմական վարչակարգն արդարացնելու համար (թեպետ դա գտնում է տարբեր աստիճանների դրսևտորում), որով էլ ավելի են ոտնահարվում մարդու իրավունքները, իսկ ժողովրդավարական զարգացումը խափանվում է կամ արձանագրում է հետդարձ:

Կարճ ասած, բոլոր ցուցիչները վերջին հաշվով տանում են դեպի Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ նոր

Ո՛չ Հայաստանը, ո՛չ էլ Ադրբեջանը այս փուլում չեն կարող իրենց թույլ տալ եւս մեկ պատերազմ: Սակայն ներկայիս իրավիճակը երկարաժամկետ հեռանկարում կայուն չէ: Եթե երկու երկները ցանկանում են լուծել հակամարտությունը, ապա նրանք կարող են դա անել, սակայն նրանց հարկավոր է գտնել ներգրավվածության նոր քաղաքական միջոցներ: Երկու կողմերն էլ պատրաստ են լուծման: Նրանք հակամարտությունը դիտարկում են այն «հաղթելու» այլ ոչ՝ «լուծելու» տեսանկյունից:

պատերազմի հնարավորություն: Տարածաշրջանային շարժընթացի աննշան տեղաշարժից, Ռուսաստանի քաղաքականության փոփոխությունից, ներքին անկայունությունից, Ադրբեջանում ավելի քան երբեւէ աճող նավթային եկամուտներից եւ անգամ առաջնագծում տեղի ունեցող «պատահարից» կարող է խախտվել ներկայիս ստատուս քվոն հանգեցնելով կամ «վերահսկվող» պատերազմի, կամ էլ խոշոր ռազմական առճակատման: Պարզ չէ, թե ինչ կլինի եւս մեկ պատերազմի ելքը, սակայն զուտ ռազմական նպատակով արվող ծախսերը Հայաստանի օգտին չեն:

Սցենար 4. Միջին Արեւելքում պատերազմները շարունակվում են, եւ ի հայտ են գալիս նոր քաղաքական միավորներ

Միրիայի եւ Իրաքի պատերազմները կշարունակվեն մերթ թուլացող, մերթ ուժգնացող ընթացքով, եւ նրանցում իրենց սերտ ներգրավումը կունենան տարածաշրջանային եւ միջազգային դերակատարները: Ոչ որ չի կարող վստահ լինել արդյոք պետական սահմանները ձեւականորեն չեն վերագծվի մոտալուտ կամ միջնաժամկետ ապագայում, սակայն փաստ է, որ ի հայտ են եկել նոր դերակատարներ, որոնք էլ կխաղան որոշակի դեր Միջին Արեւելքի որոշ մասերում. դրանց թվին են պատկանում Քուրդիստանը (լինեն դրանք մի քանի պետություններում ներկայացված մի շարք ինքնավար շրջաններ, թե առանձին անկախ պետություն) եւ արմատական իսլամիստական շարժումները, ինչպիսին է ԻԼԻՊ-ը (Իրաքի եւ Լեւանտի իսլամական պետություն): Ինչպիսի՞ ազդեցություն կունենան այս նոր միավորները հայերի վրա տարածաշրջանում կամ Հայաստանի վրա որպես երկիր:

Միջին Արեւելքի հայերը զգալի ներդրում են ունեցել հայկական, այդ թվում՝ Արեւմտահայ մշակույթի պահպանման եւ զարգացման գործում: Վերջին քառասուն տարիներին, սակայն, տարածաշրջանում կտրուկ նվազել է հայերի թիվը, մինչդեռ փացողների ընդհանուր նկարագիրը որոշ աստիճանով փոխվել է «առանձնաթաղային» համայնքներից անցում կատարելով դեպի ավելի ինտեգրված հասարակության հիֆաաշերտին: Համայնքի թվաքանակի նվազումը եւ նրա բնութագրի փոփոխությունը իրենց ազդեցությունն են ունեցել մշակութային արտադրանքի եւ ինքնության ձեւավորման վրա:

Միջին Արեւելքում տեղի ունեցող փոփոխությունները առաջ են բերում հետեւյալ հարցը. որտե՞ղ է անվերադարձ քայլի այն կետը, որից այն կողմ հայերն այլեւս չեն ունենա կայունություն ժողովրդագրական, մշակութային եւ անվտանգության առումներով: Այս հարցը պետք է տալ բացահայտ կերպով եւ վերլուծել տարածաշրջանի ներկայիս աշխարհաքաղաքական զարգացումների լույսի ներքո: Վերլուծությունը կհանգեցնի փոխկապակցված բարոյական եւ ռազմավարական հարցերի, օրինակ՝ պե՞տք է արդյոք դյուրացվի սիրիահայ փախստականների

արտագաղթը Հայաստան, Միացյալ Նահանգներ, Եվրոպա եւ այլուր: Արդյոք Հայ եկեղեցին պարտավորվա՞ծ է փսալ հայ ժողովրդի հետ՝ անկախ անվտանգության պայմաններից: Ընտրության ինչպիսի՞ հնարավորություններ կունենան հայերը, եթե Լիբանանը կանգնի եւս մեկ պատերազմի առաջ:

Ակնկալվում է, որ արաբների եւ այլ կրոնական ու ազգային այլ փոքրամասնությունների միջեւ լարվածությունները Միջին Արեւելքի շատ մասերում կշարունակվեն դեռեւս երկար՝ հանգեցնելով տարբեր հետեւանքների: Քանի դեռ ստեղծվում են նոր համայնքային կառույցներ, դեռեւս շարունակում են գործել դպրոցները (անգամ պատերազմից ավերված Հալեպում) եւ համայնքային կառույցների «հոծ» ցանցի միջոցով տեղի են ունենում համայնքային միջոցառումներ, հայերը կշարունակեն կրել անվտանգության սպառնալիքների անբարենպաստ ազդեցությունը եւ լինել տարածաշջանից արտագաղթող քրիստոնյաների մի մասը:

Պատմականորեն, հայկական մշակույթն ու ինքնությունը բազմատեսակ հակամարտությունների ու պատերազմների ժամանակ ոչ միայն պահպանել են իրենց գոյությունը, այլեւ՝ ծաղկել: Արդյոք իրավիճակն այդպիսին կ'մնա 21-րդ դարի Միջին Արեւելքում:

Չորրորդ սցենարը կարող ենք ամփոփել լուրջ վերլուծություն պահանջող մի հարցով. ո՞րն է Մերձավեր Արեւելքի հայերի ապագան:

Սցենար 5. Եվրոպական միությունը կ'մնա ճգնաժամի մեջ կամ կվերականգնվի տեսանելի ապագայում

ԵՄ ազդեցությունը Հայաստանի եւ հայերի վրա խիստ նվազագույն աստիճանի է եւ հավանական է այդպես էլ կ'մնա գալիք տասնամյակում, քանի որ Հայաստանի համար չկան ԵՄ-ին միալու տեսանելի հեռանկարներ: Եւ ոչ էլ առկա են ԵՄ-ի կողմից Կովկասում անվտանգության կամ աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից նշանակալի դեր խաղալու որեւիցե հեռանկարներ: Սփյուռքի հարաբերությունները ԵՄ-ի հետ նույնպես կլինեն սահմանափակ՝ բացառությամբ քաղաքական շահախմբերի նպատակներով պայմանավորված դեպքերից:

Եթե Թուրքիան միանա ԵՄ-ին, ինչն անհավանական է մոտալուտ ապագայում, ապա Հայաստանի եւ ԵՄ-ի միջեւ հարաբերությունները կփոխվեն:

Պատմականորեն, հայկական մշակույթն ու ինքնությունը բազմատեսակ հակամարտությունների ու պատերազմների ժամանակ ոչ միայն պահպանել են իրենց գոյությունը, այլեւ՝ ծաղկել: Արդյոք իրավիճակն այդպիսին կ'մնա 21-րդ դարի Միջին Արեւելքում:

Հետեւաբար, անկախ Եվրոպայում տեղի ունեցող զարգացումներից (լինի դա Միության համար դրական, թե բացասական) շոշափելի ազդեցությունը Հայաստանի վրա կլինի չնչին:

Այնուամենայնիվ, Եվրոպայի հետ հայերի հարաբերություններում կա գաղափարական եւ մշակութային բաղադրիչ: Շատ հայեր իրենց մոտ են զգում Եվրոպային եւ նրա արժեհամակարգը դիտում են որպես հակակշիռ երկրի աշխարհաքաղաքական տեղադրությանն ու ընտրություններին:

Մաս III. Գործողություններ եւ ներգրավվածության հնարավորություններ հայերի համար

Իրադարձությունների զարգացման վերը նշված տարբերակների լույսի ներքո գոյություն ունեն Հայաստանի եւ հայերի կողմից նկատի առնվելիք ներգրավվածության մի քանի ոլորտներ եւ հնարավորություններ: Հաջորդիվ ներկայացված են գործողությունների հնարավոր ուղիներ՝ ընդգրկելով հայերի ազդեցության ոլորտում գտնվող տարբեր, որոնց միջոցով հնարավոր է մշակել քաղաքականություն եւ ստանձնել առաջնորդողի դեր՝ որոշումների կամ իրադարձությունների վրա որոշակի ներգործություն ունենալու համար: Որոշ դեպքերում տրվում են միայն հարցեր, որոնք պետք է նկատի առնվեն քաղաքականության ձևակերպման գործընթացում: Գոյություն ունեցող հինգ տիրույթները հետևյալն են. հարաբերությունները Հայաստանի հետ, սփյուռքի ինստիտուցիոնալ կայունությունը, հայկական ինքնության (վերա)ձեւակերպում, հարաբերություններ Թուրքիայի հետ եւ հարաբերություններ Հայաստանի մյուս հարեւանների հետ:

Հարաբերությունները Հայաստանի հետ

1988-ից ի վեր սփյուռքաբնակ շատ հայեր Հայաստանի հետ հարաբերվել են տարբեր եղանակներով՝ մարդասիրական օգնությունից մինչեւ հայրենադարձություն, բարձրագույն կրթությունից մինչեւ աջակցություն քաղաքացիական հասարակությանը: Այդ հարաբերությունը ունեցել է իր վերելքներն ու վայրէջքները, սակայն ներգրավվածությունը եղել է հաստատուն: Այնուամենայնիվ, սփյուռքների ձեռնամուխ լինելը եղել է հնարավոր ամբողջական ներուժից շատ ավելի քիչ: Զարմանալիորեն, մինչ օրս շատ քիչ հետազոտություն է արված Հայաստան-սփյուռք(եր) գործակցության բարելավման խոչընդոտներն ուսումնասիրելու եւ զարգացման պատշաճ «մոդելներ» առաջարկելու ուղղությամբ: Շահերի բախմանը, վստահության պակասին եւ այն հաղթահարելու եղանակներին, հավաքական հոգեբանությանն ու մշակութային տարբերություններին, կարողություններին եւ ունակություններին խնդիրներին վերաբերող դժվարին հարցերը տրվում են հազվադեպ եւ էլ ավելի քիչ են արժանանում անկողմնակալ քննարկման: Նրանց առնչությամբ անդրադարձը պետք է լինի չքաղաքականացված:

Կան հետազոտություն պահանջող մեծ թվով այլ առանձին հարցեր:

Մփյուռքի հարաբերությունները Հայաստանի հետ հակված են կրել հախուռն բնույթ եւ արտացոլել ոչ թե երկրի արդի կարիքները, այլ սփյուռքում գործող կազմակերպությունների ու անհատների հետաքրքրություններն ու մղումները: Դժվար չէ կազմել կարիքների ցանկ, ուր տեղ կգտնեն.

- Գյուղական զարգացումը
- Գործարար զարգացումը
- Կրթական ոլորտի բարելավումը
- Առաջընթացը առողջապահության ոլորտում
- «Հայրենադարձների», այսինքն ներգաղթյալների ինտեգրումը (որպեսզի նրանք մասն Հայաստանում)
- Ժամանակակից մշակութային արտադրանքը
 - Ռազմավարական նախագծման կարողությունը
 - Մարդկային կարողությունների զարգացումը
 - Երիտասարդության ներգրավումը քաղաքացիական հասարակության եւ տնտեսության մեջ
 - Միջին դասի զարգացումը

Առաջնահերթությունների ցանկի շուրջ ազգային միաձայնությունը մեծապես կօգնի որոշում կայացնողներին պատշաճ քաղաքականության ծրագրման գործում, ինչպես նաեւ կխրախուսի սփյուռաքրքրական առաջնորդների կողմից Հայաստանում ներդրումներ անելը:
... Այստեղ սակայն բավարար չափով հայտնի չեն ոչ նախորդ 20 տարիների հարաբերությունների փորձը, ոչ էլ գալիք 20 տարիների առաջնահերթ կարիքները:

Մարտահրավերը, սակայն, ոչ թե ցուցակ կազմելու, այլ հստակ եւ շոշափելի նպատակները իրականացնելու համար նրան առաջնահերթություն տալու եւ լուծումներ առաջարկելու մեջ է: Առաջնահերթությունների ցանկի շուրջ ազգային միաձայնությունը մեծապես կօգնի որոշում կայացնողներին պատշաճ քաղաքականության ծրագրման գործում, ինչպես նաեւ կխրախուսի սփյուռաքրքրական առաջնորդների կողմից Հայաստանում ներդրումներ անելը: Այն նաեւ կլինի անհրաժեշտ ներքին սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների հաջողությունները եւ անհաջողությունները չափելու ուղեցույց: Այստեղ սակայն բավարար չափով հայտնի չեն ոչ նախորդ 20 տարիների հարաբերությունների փորձը, ոչ էլ գալիք 20 տարիների առաջնահերթ կարիքները:

Այս խնդիրների օդում կախված մասլն էլ իրենից ներկայացնում է ողջ ռազմավարական հարցը՝ ինչպե՞ս կարող է սփյուռքը Հայաստանի հետ իր հարաբերություններում գնալ բարեգործական հարթությունից անդին եւ լինել իրական գործընկեր երկրի զարգացման մեջ:

Գլխավոր անելիքն այդ դեպքում իսկապես *իմանալն է*, թե ինչ է հարկավոր եւ ինչը կաշխատի Հայաստանում սոցիալ-տնտեսական զարգացման եւ հաստատուն հարաբերությունների տեսանկյունից: Հետեւաբար, ի լրումն Հայաստանի հետ սփյուռքի հարաբերությունների բազմաթիվ ոլորտների, կա լուրջ ապակուսակցական քաղաքականությամբ թելադրված հետազոտության կարիք: Այդ հետազոտությունը պետք է գտնի լայն տարածում (կառավարության ներսում, գիտաուսումնական շրջանակներում, քաղաքացիական հասարակության մեջ եւ սփյուռքում գործող հաստատություններում), որպեսզի հնարավոր լինի ծավալել կարիքների, առաջնահերթությունների եւ ազդեցության շուրջ բաց եւ իմաստալից բանավեճ: Նման հետազոտությունը իր ներգործությունը կունենա քաղաքականության վրա եւ օգտակար կլինի մարդկանց Հայաստանին վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս լինի դա ներդրումների, մարդասիրական ոլորտի, թե տեղափոխվելու շուրջ:

Սփյուռքի ինստիտուցիոնալ կայունությունը

20-րդ դարում հայերին ընդհանուր առմամբ հաջողվել է սփյուռքի մեջ պահպանել իրենց հավաքական ինքնությունը: Դրան հնարավոր է եղել հասնել զանազան հաստատությունների միջոցով (դպրոցներ, եկեղեցիներ, քաղաքական կուսակցություններ, տարատեսակ ակումբներ), որոնք հաճախ կենտրոնացած են եղել ֆիզիկական տարածքներում: «Կորիզը» կամ միջուկը (լինի այն կառույցի հետ կապված, մշակութային, թե աշխարհագրական), որի շուրջ ձևավորվել է ավելի ընդարձակ համայնքը, կարողացել է պահպանել ինքնության հիմնական ուրվագծերը: Համաշխարհայնացված 21-րդ դարում, սակայն, այս մոտեցումը համարվում է մեծապես անկիրառելի: Հետեւաբար, անհրաժեշտ է միջուկային կառավարվող մոդելից⁷ «անցումային ծրագիր» դեպի ինքնության պահպանման ցանցային կապ ստեղծող եւ սոցիալապես ինտեգրված մոդել, իսկ նաեւ դրան համընթաց ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը: Հարցը մտում է բաց, սակայն, եթե որեւէ թույլ (մեծ մասամբ վիրտուալ) ցանց իսկապես կարող է նույնքան հաջողակ լինել, քան ինքնության ձեւակերպման «կորիզային» մոդելը: Այս համատեքստում հարկ է նշել հնարավոր ինստիտուցիոնալ վերափոխումների հինգ կետ:

Նախ, հաստատված (այսինքն՝ Ցեղասպանությունից հետո ստեղծված) սփյուռքահայ համայնքները՝ մասնավորապես Հյուսիսային Ամերիկայում,

7. Ավելի ընդարձակ կիրառությամբ սա երբեմն հիշատակվում է որպես «առանձնաթաղային» («գետտոյական») մոդել, որտեղ այս եզրույթն օգտագործվում է իր լայն իմաստով՝ նշանակելու համար աշխարհագրորեն եւ/կամ գաղափարապես կենտրոնացված համայնք:

Եվրոպայում եւ որոշ չափով նաեւ Լիբանանում, ներհամայնքային քաղաքական եւ սոցիալական անջրպետների առումով շարժվում են հին կազմակերպչական մոդելից անդին: Նոր շարժընթացի պայմաններում գործելու համար հարկավոր են ներհամայնքային հաղորդակցության եւ համախմբման նոր տեսակներ, ուր կարտացոլվի այն փաստը, որ սփյուռքում գոյություն ունեցող «երկաթե վարագույրը» մեծապես բացվել է: Ավելին, շատ քաղաքներում ի հայտ են եկել նոր բաժանումներ, մասնավորապես՝ հաստատված սփյուռքի եւ հետխորհրդային սփյուռքի միջեւ՝ ստեղծելով նոր ինստիտուցիոնալ կառուցվածքների անհրաժեշտություն:

Երկրորդ, ի տարբերություն Ցեղասպանությունից հետո գաղթածների առաջին սերնդի, երեք չորս սերունդ անց սփյուռքում բնակվող հայերը ինտեգրված են իրենց «հյուրընկալող հասարակության» հետ: Իրականում, հաստատված սփյուռքի մեջ ներգաղթյալ/հյուրընկալող հասարակություն երկատուրը չունի ոչ մի իմաստ: Հետեւաբար, հայկական եւ այլ ինքնությունների միջեւ բաժանարար հանդիսացող «մենք» եւ «նրանք» եզրույթները դեռեւս գործածել ձգտող հաստատությունները կորցնում են իրենց նշանակությունը երիտասարդ սերնդի հետ, որին անհրաժեշտ են «մենք» եւ «եսը» *միավորող* ինքնության ցուցիչներ: Այդպիսին է իրավիճակը մասնավորապես Արեւմուտքի սփյուռքում, սակայն դա վերաբերում է նաեւ Միջին Արեւելքին, ինչպես նաեւ Ռուսաստանին եւ Արեւելյան Եվրոպային:

Օրինակ՝ Միջին Արեւելքում հայերին իրենց գոյության պահպանման եւ բարգավաճման համար անհրաժեշտ է հարաբերվել արաբ մտավորականների հետ եւ լինել աշխույժ արաբական քաղաքացիական հասարակության մեջ: Արաբական ազգայնական պատմության մեջ՝ հայերն ըստ ավանդույթի դիտվել են որպես «օտարազգիներ», այլ ոչ տեղի քրիստոնյա համայնք:

Երրորդ, ելնելով վերոհիշյալից, մասնագիտական քննարկումների վրա հիմնված ցանցերը գնալով ձեռք են բերում ավելի մեծ ժողովրդականություն, ինչի միջոցով էլ տեղի է ունենում համախմբում ընդհանուր շահի կամ հստակ նպատակի շուրջ (օրինակ՝ «հմտությունների փոխանցում», փոխանակման ծրագրեր եւ տեղական մակարդակով կառավարվող նախագծեր): Ինքնության խնդիրները կարող են լինել մեկ բաղադրիչ, ինչը սակայն հազվադեպ է լինում նման գործունեության միակ կամ անգամ առաջնային տարրը: Պատկերացումների անհրաժեշտ վերափոխման գործընթացը մասամբ կապ ունի մարդկանց բարեգործական արարքներից հեռացնելու հետ՝ նրանց ավելի սեւեռելով ձեռնարկատիրության, նորաստեղծ ընկերությունների աջակցելու եւ երիտասարդների ազդեցիկ հայերի կամ նրանց համակիրների կողմից ղեկավարվող ընկերություններում աշխատելու հնարավորություն տալու վրա:

Չորրորդ, գոյություն ունեցող հայկական հաստատությունների

գերազանցությունը՝ սկսած կրթությունից, վերջացրած համայնքային ծառայություններով, խիստ անհրաժեշտություն է: Անցել են այն օրերը, երբ հայերը ձգտողական ուժով ուղղորդվում են դեպի հայկական կազմակերպություններ միայն այն պատճառով, որ դրանք հայկական են: Ծնողները, օրինակ, համառորեն պահանջում են բարձրորակ դպրոցներ: Երիտասարդները, ծանոթ լինելով եւ օգտագործելով վերջին տեխնոլոգիաները, ցանկանում են, որ կապ լինի իրենց տեղական ակումբների եւ համընդհանուր ցանցերի ու խնդիրների միջև: Սփյուռքի հաստատությունները առջևի իրենց անդամների եւ սպառողների համար գրավիչ ժապու առումով կանգնած են սեփական որակը բարձրացնելու բազմաթիվ մարտահրավերներ:

Վերջապես, հարկ է վերանայել համայնքի պահպանման մարտահրավերները: Հաստատված հայկական սփյուռքը ինքն իրեն աջակցող նվիրատվությունների եւ կամավոր «հարկման» միջոցով ցոյատեւող սփյուռք է: Արդյոք այս մոդելը բավարար է, թե՛ դրան նույնպես անհրաժեշտ է «մասշտաբային ընդլայնում» նոր բարերարներ եւ տեղական կառավարման մարմինների կողմից աջակցություն ներգրավելու համար:

Վերը նշված ինստիտուցիոնալ մարտահրավերները արտացոլում են հայկական սփյուռքի փոփոխվող բնույթը՝ գլխավորապես Արեւմուտքում եւ Միջին Արեւելքում վերապրածներից եւ նոր ներգաղթյալներից մինչև հաստատված եւ ինտեգրված, մեծ չափով միջին դասի մասնագետներից բաղկացած համայնքներ: Իրավիճակն այլ է հետխորհրդային սփյուռքում, մասնավորապես Ռուսաստանում:

Հայկական ինքնության (վերա)ձեւակերպում

Ինստիտուցիոնալ կայունությունն անշուշտ անխուսափելիորեն կապված է հավաքական ինքնության խնդրի հետ, այսինքն՝ այն փաստի, որ տարբեր սփյուռքներում գոյություն ունեն մարդկանց խմբեր, որոնք ցանկանում են ժապ հայ կամ, ինչպես ոմանք են ասում, «հարաբերականորեն հայ»: Մարտահրավերը հայերի յուրաքանչյուր

Անցել են այն օրերը, երբ հայերը ձգտողական ուժով ուղղորդվում են դեպի հայկական կազմակերպություններ միայն այն պատճառով, որ դրանք հայկական են: Ծնողները, օրինակ, համառորեն պահանջում են բարձրորակ դպրոցներ: Երիտասարդները, ծանոթ լինելով եւ օգտագործելով վերջին տեխնոլոգիաները, ցանկանում են, որ կապ լինի իրենց տեղական ակումբների եւ համընդհանուր ցանցերի ու խնդիրների միջև: Սփյուռքի հաստատությունների առջև իրենց անդամների եւ սպառողների համար գրավիչ ժապու առումով կանգնած են սեփական որակը բարձրացնելու բազմաթիվ մարտահրավերներ:

սերնդին սեփական ինքնությունը ձեռակերպելու գործիքներ ապահովելու մեջ է, ինչն իր ներշնչանքն առնուով է պամությունից եւ անցյալի մշակութային արտահայտություններից, սակայն սառած չի ժամու վերջիններիս մեջ: Այստեղ նույն կերպ կիրառելի է վերը նշված «կորիզային» ի տարբերություն «թույլ ցանցով կապակցվածի» շարժնթացների հակադրությունը:

Հարցի էությունն այն է, որ սփյուռքում հայկական ինքնությունը (եթե այդպիսին երբեւէ եղել է) այլևս ոչ թե «ֆիքսված», «հստակ սահմանված» եւ «ինքնըստինքյան հասկանալի» փաստ է, այլ հեղեղուն, երկիմաստ եւ դյուրակուռ ինչ-որ մի բան: Խնդիրն ավելի խրթին է դառնում Թուրքիայում «խլամացած հայերի» ի հայտ գալով: Գլխավոր հարցը հետևյալն է, ո՞րն է նման միջավայրում այն «թելը», որը մարդկանց (կամ ժողովրդին) պահում է հայ: Հավանաբար դժվար է հատկորոշել հստակ բնորոշված որեւէ թել: Ու չնայած դրան, վճռորոշ եւ բազմազան պատասխաններ պահանջող հարց է այն, թե ինչպես է պետք սփյուռքում ձեռավորել հավաքական ինքնություն, որը լինի հստակ տարորոշված: Կա՞րոյ՞ք այնպիսի ընդհանուր հայտարարների շարք, որը պահանջի համապատասխան հոգաձություն: Եւ ինչի՞ հիման վրա է հնարավոր համերաշխությունն ու պատասխանատվությունը փայփայել այնպես, որ ապագա սերունդները «մեր պապերը (կամ ծնողները) հայ էին» ասելու փոխարեն հաստատապես ասեն «մենք հայ ենք»:

Ընդհանուր հայտարարի որոշ տարրեր են թերեւս սեփական ինքնությունը որպես հայ հաստատելու եւ դրա հիման վրա այլ անձանց հետ (գոնե որոշակի կանոնավորությամբ) կապ պահպանելու պատրաստակամությունը, հայերի եւ Հայաստանի շուրջ որոշակի մտահոգվածությունը եւ որոշ աստիճանի ներգրավվածության ու մասնակցության ցուցաբերումը: Նկատենք, որ ընդհանուր հայտարարների այս շարքը խիստ տարբեր է լեզվին, կրոնին եւ էթնո-տարածքային արմատների ավանդական ընդհանուր հայտարարներից:

Եթե 20-րդ դարի երկրորդ կեսին Արեւմուտքի հայերը, ընդհանուր ազգային ինքնություններից հեռանալով, անցում են կատարել օտար ծագում ունեցող ինքնությունների (օրինակ՝ «հայից» դեպի «ամերիկահայ»), 21-րդ դարում ավելի ու ավելի շատ թվով մարդկանց «որոշակի տոկոսով» (կիսով չափ, մեկ քառորդով, մեկ ութերորդով, ոչ լրիվ եւ այլն) հայ դառնալու հետ մեկտեղ տեղի է ունենում հետագա հատվածավորում: Ինքնությունն ակնհայտորեն կենսաբանական խնդիր չէ. «որոշակի տոկոսով» եզրույթաբանությունը ներգրավվածության եւ ինքնաճանաչման փոխաբերություն է:

Սեմինարի մի մասնակից ներկայացրեց մարտահրավերների հակիրճ ամփոփումը.

Հայկական ինքնությունն ունեցել է ընդարձակ եւ հուսալի աղբյուրների

վրա հիմնված «սարքակազմ» (դպրոցներ, ակումբներ, եկեղեցիներ եւ այլն): Պակասում է 21-րդ դարի համար անհրաժեշտ «ծրագրակազմը»: Հայկական ինքնության «ծրագրակազմի» մշակումը կպահանջի պատշաճ խորությամբ մտածված եւ դասավորված բաղադրակազմեր (արժեքներ, գաղափարներ, խորհրդանիշեր), ինչն էլ կբերի հայկական ինքնության ընդհանուր հայտարարին (խնդրահարույց մի հասկացություն): Գործադրելի «ծրագրակազմի» հանգելու գործընթացը (համոզմունք, պատգամ) խրթին է բազմաթիվ մակարդակներում՝ աշխարհագրական եւ սոցիալ-մշակութայինից մինչեւ գաղափարական եւ քաղաքական տարբերություններ:

Այս խրթինությունը մասամբ արմատավորված է ցեղասպանությունն վերապրածներ լինելու եւ դեռեւս դրա հետ հաշտվելու փաստի մեջ: Հարյուր տարի անց կատարվում է տեղաշարժ (ինչն իր արտահայտությունն է գտել որոշ ակնառու նախաձեռնություններում) զոհի կերպարից դեպի գոյատեւման, արարման եւ սեփական ավանդի ներդրման փառաբանում: Հարկավոր է ստեղծել արտահայտման նոր հարթակներով նոր (մետա) պատմաբանություն, որոնք հայ (ու նաեւ սփյուռքցի) լինելը կդարձնեն «գայթակղիչ», ապագային միտված եւ ցանկալի, այսինքն՝ հպարտության աղբյուր:

Հարկավոր է ստեղծել արտահայտման նոր հարթակներով նոր (մետա)պատմաբանություն, որոնք հայ (ու նաեւ սփյուռքցի) լինելը կդարձնեն «գայթակղիչ», ապագային միտված եւ ցանկալի, այսինքն՝ հպարտության աղբյուր:

Ինչպես ինքնությանը ներագողոց ցանկացած այլ սոցիալական կամ գաղափարային փոփոխության դեպքում, հայ լինելու նոր եղանակների առնչությամբ էլ սպասվում է բացասական արձագանք հայկական համայնքներում գործող պահպանողական տարրերի կողմից:

Հարաբերությունները Թուրքիայի հետ

Այս խնդրի առնչությամբ հարկ է անդրադառնալ երեք խումբ հարցերի: Առաջին, ինչո՞ւ եւ հայերը ցանկանում հարաբերվել Թուրքիայի հետ: Երկրորդ, ո՞վ է հարաբերվելու: Եւ երրորդ, ինչպե՞ս պետք է դա արվի: «Ինչու» հարցն ունի երեք փոխկապակցված պատասխան, որոնք նաեւ մատնանշում են հարաբերվելու հիմքում ընկած ամենաեական հարցերը:

ա. Վերջ դնել թուրքական պետության եւ հասարակության կողմից Հայոց Ցեղասպանության ժխտմանը եւ ի վերջո զոհերի ժառանգների համար հասնել արդարության եւ հնարավոր հատուցումների: Սա նաեւ կհանգեցնի Թուրքիայում հայկական ժառանգության պահպանմանն ու վերափմաստավորմանը,

հուշարձանների ու շինությունների վերականգնմանը՝ ի քարոզությունն հանրության:

բ. Հայաստանի հետագա բարգավաճման առնչությամբ գոյություն ունեցող պատկերացումն այն է, որ Հայաստան-Թուրքիա բաց սահմանը կնպաստի առևտրի հոսքին եւ տնտեսության աճին: Թեպետ Թուրքիան սահմանի բացումը կապել է Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հակամարտության հետ, եթե սահմանն իսկապես բացվի այն կարող է դրական ազդեցություն ունենալ Ադրբեջանի հետ բանակցությունների վրա:

գ. Թուրքիայի ժողովրդավարացումը բխում է Հայաստանի շահերից, հատկապես Թուրքիայի հայկական փոքրամասնության բարեկեցության առումով:

Իսկ թե ով պետք է հարաբերվի, այդ հարցն ունի որոշ ակնհայտ պատասխան Հայաստանի եւ Թուրքիայի կառավարությունները: Մակայն հայ-թուրքական հարաբերությունները սահմանափակված չեն կառավարություններով: Կարելի է նաեւ անհատական ներգրավվածությունը Հայաստանի եւ սփյուռքի կողմից, ինչպիսին կարող են լինել, օրինակ, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների (ՀԿ-ների) եւ գիտաուսումնական հաստատությունների կապերը: Մինչ օրս դրանք եղել են արդյունավետ գործող միջոցներ երկու ժողովուրդների միջեւ կապ հաստատելու եւ փոխըմբռնման եզրերը բարելավելու տեսակետից: Միյուրեքում գտնվող հայկական կազմակերպությունները նույնպես ունեն անելիք, թեպետ Թուրքիայում իրենց ներկայության առումով նրանք հետ են մտում: Վճռորոշ փաստ է այն, որ այս փոխհարաբերություններում Թուրքիայի հայ համայնքը հանդես է գալիս որպես նշանակալի դերակատար եւ զրուցակից: Վերջապես, տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ հարաբերությունները քրդական շրջանում նախորդ մի քանի տարիների ընթացքում որոշակի առումով տվել են իրենց պտուղները եւ կարող են հետագայում ընդլայնվել:

«Ինչպե՞ս հարաբերվել» հարցը ունի շատ հնարավորություններ, սակայն շատ են նաեւ ծուղակները: Հայերին հարկավոր է լինել համարձակ, դռներ թակող եւ վստահություն կառուցող, սակայն միեւնոյն ժամանակ նրանց անհրաժեշտ է դրսևորել զգուշավորություն՝ քարոզչական նպատակներին զոհ չգնալու եւ ռազմավարական դաշտում միամտորեն պարտության չմատնվելու համար: Նրանց հարկավոր է նաեւ տեսնել բարեխղճության որոշակի դրսևորում եւ վստահության կառուցման միջոցներ պաշտոնական Անկարայի կողմից: Ներգրավման ոլորտների թվում են հետևյալ տաս գաղափարները:

Սկսենք նրանից, որ հաշվի առնելով Թուրքիայի մասին ոչ բավարար գիտելիքները Հայաստանում եւ սփյուռքում՝ անհրաժեշտ են այդ երկրի վերաբերյալ ինչ-որ բաներ սովորելուն միտված նախաձեռնություններ:

Այս փուլում հարաբերությունների կարելուր միջոցներ են գիտաուսումնական այցերը, քաղաքական ուղղվածությունը ուսումնասիրող հետազոտական ծրագրերը եւ հրապարակումները:

Երկրորդ, հայերը կարող են իրենց ներգրավումն ունենալ հայկական ժառանգությանը պահպանմանը միտված նախագծերում՝ մշակույթի վերաբերյալ իրենց գիտելիքները ծառայեցնելով այդ գործին:

Երրորդ, հայկական ժառանգություն կրող անհատների հետ աշխատելով՝ հայերը կարող են խաղալ էպպես կարելուր դեր Թուրքիայի քաղաքացիներին տարածաշրջանի հայկական անցյալի եւ իրենց ընտանիքներին վերաբերող հարցերի շուրջ կրթելու տեսանկյունից՝ մասնավորապես երկրի արելելքում (սա հատկապես հուզող փաստ է, էթե հաշվի առնենք նոր ի հայտ եկող ինքնության՝ Անտառլիայում Ցեղասպանություն վերապրածների իսլամացած սերունդների առկայությունը⁸):

Չորրորդ, հարկ է ընդլայնել հարաբերությունները քաղաքացիական հասարակությունների միջեւ, մասնավորապես հարգալից երկխոսության դաշտում: Այստեղ կարելուր է այն, որ դա հարցի մեջ կներմուծի սփյուռքի դերակատարության գործունը:

Հինգերորդ, հարաբերությունների մեկ այլ ոլորտ տնտեսական համագործակցությունն է գործարարների եւ մասնավոր հատվածի միջեւ (ինչն ավելի հավանական է, էթե ներգրավված են առելտրային շահեր):

Վեցերորդ, կազմակերպչական համագործակցությունը քրդական քաղաքային ինքնակառավարման մարմնիներին եւ հաստատությունների հետ (որն արդեն տեղի է ունենում որոշ չափով) արդյունավետ ճանապարհ է ապահովում ցանցեր ստեղծելու եւ համատեղ նախագծեր նախաձեռնելու համար:

Յոթերորդ, Թուրքիա այցելելը, որպես իրենց ձայնը լսելի դարձնող եւ գործընթացներում տեսանելիորեն ներգրավված հայեր, նույնպես հարաբերություններում ներգրավվելու որոշակի տեսակ է (այսինքն՝ «ժառանգային զբոսաշրջություն»):

Ութերորդ, կարելուր կրթական գործիք է հայկական հավաքական

«Ինչպե՞ս հարաբերվել»
[Թուրքիայի հետ]
հարցը ունի շատ
հնարավորություններ,
սակայն շատ են նաեւ
ծուղակները: Հայերին
հարկավոր է լինել
համարձակ, դոներ
թակող եւ վստահություն
կառուցող, սակայն
միեւնույն ժամանակ
նրանց անհրաժեշտ
է դրսեւորել
զգուշավորություն՝
քարոզչական
նպատակներին
զոն չգնալու եւ
ռազմավարական
դաշտում միամտորեն
պարտության
չմատնվելու համար:
Նրանց հարկավոր
է նաեւ տեսնել
բարեխղճության
որոշակի դրսեւորում
եւ վստահության
կառուցման միջոցներ
պաշտոնական
Անկարայի կողմից:

8. Վերջիններս հաճախ հիշատակվում են որպես «ժայտյալ հայեր» կամ «իսլամացած հայեր»

հիշողությունը հրապարակումների, ցուցահանդեսների, ֆիլմերի եւ թարգմանությունների միջոցով ու նման այլ եղանակներով հասանելի դարձնելը:

Իններորդ, կառավարության հետ քննարկման կարելուր կետ կարող է լինել քաղաքացիության, այսինքն՝ Ցեղասպանություն վերապրածների ժառանգներին քաղաքացիություն շնորհելու հարցը :

Եւ տասներորդ, իրավական հարաբերություններում ներգրավվելու որոշակի տեսակ է իրենից ներկայացնում նաեւ առգրավված հայկական ունեցվածքը հետ բերելու նպատակով թուրքական իրավական համակարգի օգտագործումը, ինչը որոշ դեպքերում կարող է լինել արդյունավետ:

... Ստամբուլի հայ համայնքը՝ դպրոցների, եկեղեցիների եւ թերթերի իր ցանցով, կարող է նորից վեր հառնել որպես Արեւմտահայերեն լեզվի, մշակույթի եւ ուսուցման խոշոր կենտրոն: Արդյոք սփյուռքի հայերը պատրա ստ են առերեսվել նման զարգացման հետ՝ Ստամբուլին եւս մեկ անգամ նայել որպես Արեւմտահայ ինքնության խոշոր կենտրոն 1

Ակնկալվում է, որ Հայոց Ցեղասպանության հարյուրամյակին Թուրքիայի կառավարությունը հանդես կգա «ցավակցական հայտարարությամբ»: Սակայն հայերի համար սա բավարար չէ: Ժամանակն է, որ թուրքական պետությունը (եւ իշխող վերնախավը) հայտարարություններից դուրս նաեւ գործի եւ որոշ տիրույթներում ձեռնարկի հստակ քայլեր, ինչպիսին կարող է լինել, օրինակ, հայկական ժառանգության վերականգնումը եւ Թուրքիայի պաշտոնական պատմության մեջ նրա ճանաչումը որպես այդպիսին:

Անհրաժեշտ է, որ երկու կողմերն էլ ունենան բարի կամք՝ հարաբերությունների շուրջ իրենց գաղափարները գործնականում կիրառելու համար: Հայերը կարող են հաշտարար բառերն ու Թուրքիայի կառավարության կողմից իրականացվող գործողություններն օգտագործել որպես ճանապարհի հարթող քայլեր, որոնց հիման վրա հնարավոր կլինի կառուցել

հարաբերություններ ինչպես պետական հիմնարկների, այնպես էլ Թուրքիայի լայն հանրության հետ:

Վերջապես, եթե Թուրքիայի ժողովրդավարական զարգացումն արմատավորվի, Ստամբուլի հայ համայնքը՝ դպրոցների, եկեղեցիների եւ թերթերի իր ցանցով, կարող է նորից վեր հառնել որպես Արեւմտահայերեն լեզվի, մշակույթի եւ ուսուցման խոշոր կենտրոն: Արդյոք սփյուռքի հայերը պատրա ստ են առերեսվել նման զարգացման հետ Ստամբուլին եւս մեկ անգամ նայել որպես Արեւմտահայ ինքնության խոշոր կենտրոն, կամ դիտարկել բարեփոխված Թուրքիա գաղթելու հնարավորությունը, մասնավորապես Միջին Արեւելքում բռնություններից խուսափելու համար:

Հարաբերությունները Հայաստանի մյուս հարեւանների հետ

Հայաստանը եւ հայերը մյուս հարեւանների հետ իրենց հարաբերություններում ունեն որոշակի ընտրություններ: Հաջորդիվ ներկայացված են մի քանի կետեր ու հարցեր, որոնք, հայերի կողմից առաջիկա մի քանի տասնամյակները դիտարկելիս, պետք է անպայմանորեն նկատի առնվեն: Սրանք քննարկման ենթակա կետեր են, եւ հուսով ենք, որ տեղավորվում են տարբեր հաստատությունների կողմից քաղաքականության ձեւակերպման գործընթացում:

Ադրբեջան

Վերը քննարկված երրորդ սցենարում նշված էր Հայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ պատերազմի բռնկման հնարավորությունը: Որպես հակամարտության կողմ՝ Հայաստանն իսկապես ունի որոշակի ընտրություններ եւ կարող է իր ներգործությունն ունենալ Ադրբեջանի հետ իր հարաբերություններին վերաբերող վերջնարդյունքների վրա: Քաղաքականության ձեւակերպման գործընթացին պետք է անպայմանորեն օգնեն հետեւյալ հարցերը.

ա. Առաջին տեղում հիմնարար հարցն է, արդյոք խաղաղությունն էական նշանակություն ունի՞ Հայաստանի եւ Ղարաբաղի զարգացման համար: Եթե ունի, ապա որո՞նք են խաղաղության հասնելու նվազագույն պահանջները:

բ. Արդյոք Հայաստանի կառավարությանը պետք է խրախուսվի՞, որ բանակցի:

գ. Ի՞նչ միջոցներ կարող են ձեռնարկվել ատելության հռետորաբանությունը կամ հավերժական հակամարտությունը մեղմելու համար:

դ. Պե՞տք է հասարակական կազմակերպությունները խաղան նախաձեռնողական դեր կամ խրախուսեն բանակցելու կամք: Ի՞նչ ուրիշ դերեր, եթե այդպիսիք առհասարակ կան, պետք է ստանձնեն հասարակական կազմակերպությունները:

ե. Կարո՞ղ են արդյոք բացվել հաղորդակցության ոչ պաշտոնական եւ գաղտնի ուղիները: Պե՞տք է արդյոք խրախուսել դրանք:

Մեմինարի մասնակիցներն այդ հարցերին չպատասխանեցին, սակայն դրանք առաջ քաշեցին հետագա քննարկումների շրջանակը ձեւավորելու համար:

Վրաստան

Հաշվի առնելով, որ Վրաստանն ու Հայաստանն ունեն արտաքին քաղաքականության տեսակետից տարբեր հակումներ (առաջինն ավելի

սեւեռված է Եվրոպական Միության վրա, մինչդեռ վերջինը Եվրասիական տնտեսական միության մաս է) կարելու է վերլուծել այս տարամիտման երկարատեւ հետեւանքներն ու ազդեցությունը Հայաստանի վրա: Նման վերլուծության հիման վրա Հայաստանը կարող է մշակել Ռուսաստանից կախվածությունը կրճատելու եւ ավելի հավասարակշռված տնտեսություն ունենալու քաղաքականություն: Այս շարժընթացը մասամբ իրենից ներկայացնում է իրադարձությունների զարգացման այն սցենարը, որի միջոցով Վրաստանն, Ադրբեջանն ու Թուրքիան շարժվում են դեպի հետագա տնտեսական ինտեգրում առանց Հայաստանի ընդգրկման: Հայաստանն ունակ է հետեւել այնպիսի քաղաքականության, որ դուրս չճախարակվի տարածաշրջանային առեստրային ցանցերից: Կան դիմագրավման ենթակա առավել հստակ հարցեր, այդ թվում՝

- ա. Վրաստանի հայաբնակ Ջավախեթի (Ջավախք) շրջանի հարցերով զբաղվելու գործընթացում առկա նրբերանգր:
- բ. Հնարավոր լարվածությունները Վրաստանում հայկական եկեղեցիների շուրջ՝ հաշվի առնելով վրացիների կողմից որոշ ունեցվածքի տիրանալու փորձերը:

Հայաստանը չի կարող թույլ տալ, որ վատթարանան Վրաստանի հետ իր հարաբերությունները, որոնք մինչ օրս կառավարվել են բավականին լավ: Հայաստանի համար կարելու է Վրաստանը տեսնել որպես իր խնդիրների լուծման մաս, այլ ոչ՝ որպես նոր խնդիր:

Ռուսաստան

Հայաստանի հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ ժամում են կայուն, եւ դա նկատելի է զանազան մակարդակներում՝ քաղաքական, անվտանգության, տնտեսական եւ սոցիալական: Այս խնդիրներից շատերը նախապես քննարկվել են, ուստի կարիք չկա դրանք կրկնել այստեղ: Հարկ է միայն հավելել Հայաստանի քաղաքական ուղեգծի մշակման հետ կապված երկու նոր կետ.

- ա. Ռուսաստանի հետ հարաբերվելու կարելությունը՝ հենվելով այդ երկրի հայկական սփյուռքի վրա եւ միեւնույն ժամանակ հարաբերություններ պահպանելով այդ սփյուռքի հետ՝ օժանդակելու վերջինիս կազմակերպվել եւ համախմբվել իր ինքնությունը պահպանելու շուրջ:
- բ. Առաջին կետի հետ կապված՝ վճռորոշ նշանակություն ունի լուրջ հետազոտությունների միջոցով այդ սփյուռքի վերաբերյալ մեր գիտելիքների կատարելագործումը. դա չափազանց քիչ է ուսումնասիրված:

Իրան

Թեպետ Իրանի հետ Հայաստանի հարաբերությունները հանգամանալից կերպով չեն քննարկվել, արվել է հպանցիկ անդրադարձ արտաքին քաղաքական ուղեգծին առնչվող մի քանի կետերի.

ա. Իրանի եւ Միացյալ Նահանգների միջեւ բարելավված հարաբերությունների հեռանկարը: Ինպե՞ս կարող է Հայաստանը օգուտներ քաղել սրանից:

բ. Հայաստանի կողմից ձեռնարկվելիք հնարավոր քայլերը՝ Իրանը նշանակալի էներգիայի աղբյուր դարձնելու ուղղությամբ:

գ. Մշտապես ուշադրության մեջ պահելով Ռուսաստան-Իրան եւ Ադրբեջան-Իրան հարաբերությունները, եւ ըստ այդմ հարմարեցնելով Հայաստանի քաղաքականությունը՝ միեւնույնժամանակ պահպանելով դրական հարաբերություններ Իրանի հետ:

Մաս IV. Առաջիկա քայլեր եւ որոշ հանձնարարականներ

Մեմինարի բոլոր մասնակիցները համաձայնեցին, որ նման հանդիպումները պետք է շարունակվեն եւ որ «Հայերը 2115-ին» հավաքից ստացած ազդակները պետք է ներդրվեն հետագա հետազոտական աշխատանքների մեջ: «Մա չպետք է լինի մեկանգամյա միջոցառում» առաջարկեցին մի շարք մարդիկ, այլ պետք է դառնա «Դավոսի նման» հանդիպումների շարք՝ ռազմավարության շուրջ բանավեճ խթանելու, գործողությունները համակարգելու եւ տեղեկատվություն տարածելու համար:

Քննարկված հարցերի շուրջ: Նշվեցին մի քանի առանձին ոլորտներ, այդ թվում՝ ռուսաստանաբնակ հայկական սփյուռքի համապարփակ ուսումնասիրում, դեպքերի ներկայիս ընթացքի եւ դիրքորոշումների շուրջ փաստեր ունենալու համար սփյուռքի այլ կարելու համայնքների լայնածավալ հետազոտում, անկողմնակալ հետազոտություն Թուրքիայի, մասնավորապես՝ նրա ներքին քաղաքական եւ տնտեսական զարգացումների շուրջ (որի մասին հայերն ընդհանուր առմամբ շատ քիչ բան գիտեն) եւ հետագա ուսումնասիրություններ կապված Հայաստան-Թուրքիա սահմանի բացման հնարավոր ազդեցության ուղղությամբ:

Մեմինարի բոլոր մասնակիցները համաձայնեցին, որ նման հանդիպումները պետք է շարունակվեն եւ որ «Հայերը 2115-ին» հավաքից ստացած ազդակները պետք է ներդրվեն հետագա հետազոտական աշխատանքների մեջ: «Մա չպետք է լինի մեկանգամյա միջոցառում» առաջարկեցին մի շարք մարդիկ, այլ պետք է դառնա «Դավոսի նման» հանդիպումների շարք՝ ռազմավարության շուրջ բանավեճ խթանելու, գործողությունները համակարգելու եւ տեղեկատվություն տարածելու համար:

Հետեւաբար, առաջին հանձնարարականները շարունակել նման հանդիպումները թերեւս ավելի փոքր ծավալով եւ առանձին հարցերի շուրջ սեւեռվելով:⁹ Օրինակ՝ որպէս կառուցվածքային հենք քննարկված իրադարձությունների սցենարներից եւ գործողություններից յուրաքանչյուրը կարող է ենթակա լինել հետագա զարգացման:

Երկրորդ, եղավ նաեւ ընդհանուր համաձայնություն այն մասին, որ կա քաղաքական ուղեգծին ավելի միտված հետազոտության կարիք: Մասնակիցները բազմիցս տրտմություն հայտնեցին այն առնչությամբ, որ չկա նշանակալի հետազոտություն, որ հնարավոր դարձնի որոշումներ կայացնելը, մասնավորապէս

9. Առաջարկ եղավ նաեւ այն մասին, որ թեմաները շատ լայն են երկու օրում բավարար չափով արծարծվելու համար:

Վերոհիշյալ երկու հանձնարարականների հետ կապված՝ հնչեց նաեւ նման քննարկումները դյուրացնելու նպատակով սփյուռքում ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոն (կամ նախաձեռնություն) հիմնելու պահանջ, ուր կանոնավոր կերպով ապակուսակցականացված միջավայրում իրար գլխի կհավաքվեն փորձագետներ եւ առաջնորդներ՝ արդի կարեւորություն ունեցող հարցեր քննարկելու, այլ կերպ ասած՝ ռազմավարական մտածողությանը *ինստիտուցիոնալ* բնույթ հաղորդելու համար, ինչն այժմ բացակայում է սփյուռքում: Օրինակ, կարելի է պատվիրել հետազոտություն եւ դրա արդյունքները ներկայացնել տարբեր կազմակերպությունների, ինչպես նաեւ Հայաստանի կառավարության քաղաքականության մշակման աշխատանքներին առնչվող որոշակի թեմաների նվիրված սեմինարների շարքի:¹⁰

Ի լրումն այս համընդգրկուն հանձնարարականների, ի հայտ եկան նաեւ առանձին առաջարկներ.

- Հայաստանին անհրաժեշտ է մշակել հստակ զարգացման ծրագիր կամ ճանապարհային քարտեզ, որը կօգնի ուղղորդել երկրում ներդրումներ անելու եւ նրան օժանդակության տրամադրելու գործընթացը:
- Անհրաժեշտ է, որ տեղի ունենա լուրջ ազգային քննարկում՝ Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության առնչությամբ ստատուս քվոյի երկարատեւ պահպանելիության շուրջ:
- Նման ազգային քննարկում պետք է տեղի ունենա նաեւ Թուրքիայի հետ հարաբերությունների, սահմանի բացման նախապատրաստական աշխատանքների, առգրավված հայկական ունեցվածքի օգտագործման/վերադարձի եւ Թուրքիայի հայերի, ինչպես նաեւ քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ: Հարկ է, որ լինի բաց բանավեճ այն հարցի առնչությամբ, թե ի նչ են հայերը ուզում Թուրքիայից:
- Հայաստանի հետ սփյուռքների հարաբերությունները բարելավելու նախաձեռնություններ՝ հիմնված այդ հարաբերությունների երեկարատեւ շրջանակների վրա: Այս հավասարման մաս պետք է լինի լավ կառավարումը, ինչպես նաեւ ազգի եւ պետության կերտման գործում հաջողությունների եւ ձախողումների ուսումնասիրություններից քաղած դասերը:
- Հայկական կազմակերպությունները՝ հատկապես սփյուռքում, պետք է խթանեն նոր ինքնությունների եւ ինստիտուցիոնալ կառույցների ձեւակերպումը: Պետք է լինի փոփոխություն խոսքի արտահայտման մեջ՝ հավաքական մտածելակերպի տեղաշարժ

10. Դրա համար հնարավոր եղանակ կարող է լինել «Հայերը 2115-ին» սեմինարի նյութերին առնչվող հետազոտությունների դիմում-առաջարկներ կազմելը:

«գոյատևման գաղափարով առաջնորդվող» մտքի կերտվածքից դեպի «ստեղծագործական գաղափարով առաջնորդվող» մտքի կերտվածք: Այս տեղաշարժին հատուկ է հայերին իր շուրջը միախմբող «վեհ գաղափարի» ձեռնարկումը:

- Մրա համար էական նշանակություն ունի լավագույն փորձի փոխանակումը եւ միջազգային ցանցերի բարելավումը:

Գալուստ Կիլլպենկեան Հիմնարկությունը տրվել են որոշ հանձնարարականներ, այդ թվում.

- Աշխարհասփյուռ հայ համայնքում շարունակել գործել որպես չեզոք տարածք՝ աջակցելով եւ պատվիրելով հետազոտական աշխատանք, պահպանել ու էլ ավելի զարգացնել «Հայերը 2115-ին» նախաձեռնությունը:
- Դիտարկել ռազմավարական հետազոտությունների, բանավեճի եւ քաղաքականության մշակման հարթակ դառնալու հնարավորությունները (այն է՝ ստանձնել սփյուռքի համար հետազոտական կենտրոնի դեր):
- Հետագայում եւս կազմակերպել փորձագետների եւ առաջնորդների ներգրավմամբ քաղաքական ուղեգծին առնչվող հետազոտությունների քննարկմանն ուղղված նման հանդիպումներ՝ ուշադրություն սեւեռելով առանձին հարցերի վրա:¹¹

11. «Հայերը 2115-ին» խորագրով սեմինարների շարքում Հայկական Համայնքներու Բաժանմունքը կազմակերպել է երկու փորձագիտական սեմինար: Առաջինը, որը տեղի է ունեցել 2015 թ. հունիսին, նվիրված էր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործմանն ու հայոց լեզվի կատարելագործմանը (անցկացվել է Երևանում): 2015 թ. սեպտեմբերին տեղի ունեցած երկրորդ սեմինարը նվիրված էր հայկական կրթության մեջ նորամուծություններին եւ սփյուռքի դպրոցներին (անցկացվել է Փարիզում): Սեմինարին քննարկվեցին եւ Բաժանմունքի կողմից ներկայումս դիտարկվում են այլ խնդիրներ, այդ թվում՝ երկու հետազոտական ուսումնասիրություն պատվիրելու հնարավորությունը. նրանցից մեկը կվերաբերի Ռուսաստանում հայկական սփյուռքին, իսկ մյուսը կլինի հարցախույզի վրա հիմնված սփյուռքի խոշոր կենտրոնների ուսումնասիրություն, որը քննության կառնի դիրքորոշումներն ու համայնքներում տեղի ունեցող իրադարձությունների ընթացքը: Իր կրթաթոշակային ծրագրի միջոցով Բաժանմունքը խրախուսում է նաեւ Թուրքիայի վերաբերյալ Հայաստանի հետ կապված ինքնաստեղծ հետազոտական գործունեություն:

Եզրակացություն

«Հայերը 2115-ին» սեմինարը յուրօրինակ հավաք էր ե՛ւ բովանդակության, ե՛ւ մասնակցության առումով: Աշխարհասփյուռ հայ առաջնորդությունը ներկայացնող տարրերի համար այն հնարավորություն էր համատեղ քննարկելու հայ ժողովրդի ապագան: Ռազմավարություն մշակող նման նիստերը կենսական կարեւորություն ունեն վերլուծության, համակարգման եւ նախագծման տեսակետից: Հայերի առջեւ իսկապես որ կանգնած են լուրջ մարտահրավերներ ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ սփյուռքներում, սակայն նրանք ունեն նաեւ նորարարությունների, հարմարվողականության եւ գոյատևման երկար պատմություն: Դրա բանալին է հավաքական հմտությունների համապատասխանեցումը հավաքական մարտահրավերների հետ, ապագայի վրա հստակ տեսլականին սեւեռվելը եւ արժանահավատ հետազոտության վրա հենվելը:

Այս սեմինարը համեստ քայլ էր այդ ուղղությամբ:

Հանձնարարականների ամփոփում

Ընդհանուր հանձնարարականներ

1. Կազմակերպել առաջնորդների ու հետազոտողների չեզոք միջավայրում ի մի բերող սեմինարներ եւ այլ հանդիպումներ, ուր հնարավոր կլինեն ծավալել քննարկումներ ռազմավարական խնդիրների շուրջ:
2. Նախաձեռնել քաղաքական ուղեգծին առնչվող բարձր որակի հետազոտական գործունեություն, որպեսզի որոշումները կայացվեն հենվելով փաստերի, այլ ոչ ենթադրությունների վրա:
3. Սփյուռքում ռազմավարական մտածողությանը եւ հետազոտական գործունեությանը տալ ինստիտուցիոնալ բնույթ՝ որելիցե կենտրոնի կամ շարունակական նախաձեռնության միջոցով:

Առանձնահատուկ հանձնարարականներ

1. Հարկավոր է մշակել զարգացման ծրագիր Հայաստանի համար:
2. Հարկավոր է, որ տեղի ունենա ազգային երկխոսություն հետեւյալ հարցերի շուրջ.
 - ա. ԼՂ հակամարտության ստատուս քվոյի կայունություն
 - բ. Հայերի հարաբերությունները Թուրքիայի հետ:
3. Սփյուռքների հարաբերությունները Հայաստանի հետ բարելավելուն ուղղված նախաձեռնություններ:
4. «Գոյատևման գաղափարով առաջնորդվող» մտքի կերտվածքի սահմաններից դուրս եկող ինքնությունները խրախուսելուն եւ ստեղծագործական ձիրքը, նորարարությունը եւ զարգացումը բարելավելուն ուղղված նախաձեռնություններ, «վեհ գաղափար», որի շուրջ հայերը կարող են միավորվել:
5. Հանձնարարականներ Գալուստ Կիլիպենկեան Հիմնարկությանը.
 - ա. Շարունակել եւ էլ ավելի զարգացնել «Հայերը 2115-ին» նախաձեռնությունը՝ խրախուսելով ռազմավարական մտածողություն եւ հետազոտություն ռեսուրսների եւ չեզոք տարածքի տրամադրմամբ:
 - բ. Դիտարկել հայկական սփյուռքի համար որպես քաղաքականության (policy) մշակման հետազոտական կենտրոն գործելու հնարավորությունը:
 - գ. Հետագա նման սեմինարներին ուշադրություն սեւեռել առանձնահատուկ հարցերի վրա՝ ի մի բերելով փորձագետների եւ առաջնորդների:

Հավելվածներ

Հավելված I: Մեմինարի մասնակիցները

Հյուրընկալողներ

Մ. Էսսեան
Ռ. Փանոսեան

Քննարկում վարող փորձագետներ

Ֆ. Մ. Գյոչեկ (Թուրքիայի շուրջ)
Խ. Թէօլէօլեան (սփյուռքի շուրջ)
Ա. Իշխանյան (Հայաստանի շուրջ)
Ջ. Հյուզ (Ռուսաստանի շուրջ)
Վ. Ս. Մարկեզ (Եվրոպայի շուրջ)
Հ. Չիլինկիրեան (Միջին Արեւելքի շուրջ)
Թ. դե Վաալ (Հայաստանի հարեւանների շուրջ)

Մասնակիցներ

Ա. Անտոնեան	Ժ. Կարասալանյան	Գ. Պարտաքճեան
Ռ. Արտիպլճեան	Ս. Ղազարեան	Ա. Ջիլավյան
Բ. Աքքելեան	Օ. Ղազարեան	Ս. Սամուելյան
Ն. Աֆեեան	Ե. Ճերէճեան	Ս. Սիմոնեան
Բ. Բուսետտո	Ռ. Մարկոսյան	Ռ. Վարդանյան
Ռ. Գեորգեան	Ս. Միրոնյուկ	Խ. Տէր-Ղուկասեան
Մ. Գրիգորյան	Վ. Յովսէփեան	Տ. Տինք
Ն. Դաւիթեան	Ա. Նալճը	Ս. Փանոսեան
Ե. Զօրեան	Ա. Չալաբյան	Վ. Փափագեան
Ժ. Լիպարիտեան	Վ. Չըթըրեան	
Ք. Խաչիկեան	Հ. Չոպոյեան	

Հավելված II: Սեմինարի օրակարգը

«Հայերը 2115-ին»

Ռազմավարական սեմինար – օրակարգ

13-14 հոկտեմբերի, 2014 թ.

Անցկացվող սեմինարը առաջնորդվում է «Չեթըմ հաուսի» հետեւյալ սկզբունքով. «Մասնակիցներն ազատ են օգտագործել ստացված տեղեկատվությունը, սակայն չի թույլատրվում բացահայտել բանախոսների ոչ ինքնությունը, ոչ էլ պատկանելությունը որեւիցե իւմբի»:

Երկուշաբթի, 13-ը հոկտեմբերի

9:30-10:00

Ներածություն. ինչո՞ւ այս սեմինարը:

10:00-11:30

Ռազմավարություն ձեւավորող այլ նախաձեռնություններ Հայաստանի եւ հայերի վերաբերյալ:

11:30-11:45 – Ընդմիջում

11:45-13:15

Ո՞ւր է աշխարհը գնում Հայաստանի եւ հայերի առնչությամբ

- Ի՞նչ ուղղությամբ է շարժվում Ռուսաստանը (45 րոպե)
- Ի՞նչ ուղղությամբ է շարժվում Թուրքիան (45 րոպե)

13:15-14:30 – Ճաշ

14:30-15:15

- Ի՞նչ ուղղությամբ է շարժվում Եվրոպան

15:15-15:30 – Ընդմիջում

15:30-17:00

- Ի՞նչ ուղղությամբ է շարժվում Միջին Արեւելքը
- Ի՞նչ ուղղությամբ են շարժվում Հայաստանի հարեւանները

17:30-18:30 (Կամընտրական)

Մեմինարի մասնակիցների համար անհատական շրջայց Գալուստ Կիլպէնկեան Թանգարանում

20:00

Նախագահի եւ Հոգաբարձուների խորհրդի կողմից տրվելիք ընթրիք

Երեքշաբթի, 14-ը հոկտեմբերի

9:30-10:30

Ի՞նչ ուղղությամբ է շարժվում Հայաստանը

10:30-10:45 – Ընդմիջում

10:45-11:45

Ի՞նչ ուղղությամբ են շարժվում հայկական սփյուռքները

11:45-13:15

Որո՞նք են հայերի առջեւ կանգնած հիմնական խնդիրները առաջիկա 20 տարիներին. ստեղծելով դեպքերի զարգացման որոշ սցենարներ (լիազումար քննարկում)

13:15-14:30 – Ճաշ

14:30-16:00

Ի՞նչ կարող է արվել նախորդ նիստում հատկորոշված յուրաքանչյուր խնդրի առնչությամբ. անդրադառնալով դեպքերի զարգացման տարբեր սցենարներին (ըստ խնդրո առարկայի կամ թեմայի բաժանված խմբեր)

16:00-16:45

Ի՞նչ կարելի է անել յուրաքանչյուր խնդրի առնչությամբ (լիազումարա քննարկում)

16:45-17:00

Եզրափակիչ մեկնաբանություններ

19:00 (*Կամընտրական*)

Մեմինարին մասնակցող հյուրերը հրավիրվում են ներկա գտնվել Հիմնարկության մեծ հանդիսասրահում կայանալիք հայկական կամերային երաժշտության համերգին. նվագախմբի երաժիշտները եւ հյուրեր կկատարեն Կոմիտասի, Տիգրան Մանսուրյանի եւ Առնո Բաբաջանյանի ստեղծագործություններից

Հավելված III: Հնարավոր հանձնարարականների մշակման շրջանակ՝ հիմնված իրադարձությունների զարգացման սցենարների եւ լծակների վրա

Առաջին օրվա քննարկումից հետո մշակվեց երկրորդ օրվա բանավեճը ձեւավորող հետեւյալ շրջանակը: Մասնակիցները, հիմնական հարցերը եւ հնարավոր հանձնարարականները ձեւակերպելու տեսակետից, նման շրջանակը համարեցին օգտակար: Յուրաքանչյուր վանդակում պետք է լինեն մի շարք հարցեր եւ հնարավոր հարաբերություններ: Ստորեւ բերված շրջանակն ընդամենը նախնական օրինակ է եւ կարող է փոփոխվել կամ ընդլայնվել ընդգրկելով դեպքերի զարգացման այլ սցենարներ եւ լծակներ:

Դեպքերի զարգացման սցենարներ (ևեժ չափով հայերի ազդեցության ոլորտից դուրս)

Լճակներ, որոնք կարող են օգտագործել հայերը (գործիքներ)	Մեծանում է ռուսական ազդեցությունը Հայաստանի վրա	Մեծանում է Թուրքիայի ժողովրդավարական գաղափարները, կամ չի մեծանում	Տարածաշրջանում բռնկվում է պատերազմ (Ադրբեջան-Հայաստան)	Միջին Արևելքում շարունակվում են պատերազմները	Միջին Արևելքում ի հայտ են գալիս նոր քաղաքական միավորներ	ԵՄ ճգնաժամ
Հարաբերվել Թուրքիայի հետ (կառավարություն եւ/կամ քաղաքացիական հասարակություն)						
Հարաբերվել Հայաստանի հետ (կառավարություն եւ/կամ քաղաքացիական հասարակություն)						
Այսինքն սկիզբահայ համայնքների կայունությունը (ինստիտուցիոնալ բարեփոխում/ ստեղծում)			<ul style="list-style-type: none"> • Տրվելիք հիմնական հարցեր • Հայերի կողմից ձեռնարկվելիք հիմնական գործողություններ (Յուրաքանչյուր վանդակի համար) 			
Իրականացնել ինքնուրույն նոր ձեռնարկումներ						
Հարաբերվել Հայաստանի հարեանների հետ						

